

Milan Mesarić*

UDK 330.162

JEL Classification A13, F02

**KAKO PROMIJENITI MODEL GLOBALIZACIJE
DA ONA SLUŽI DOBROBITI ČOVJEČANSTVA
I NAPRETKU LJUDSKE CIVILIZACIJE
- ANALIZA JOSEPHA STIGLITZA**

Svrha je ovoga rada prikazati poglede, zaključke i prijedloge Josepha Stiglitzza izložene u njegovoj najnovijoj knjizi «Making Globalization Work», i raspraviti o nekim ključnim problemima neoliberalne globalizacije. Polazna osnova kritičnog razmatranja aktualnoga modela globalizacije tri su premise J. Stiglitzza: a) nedostaci tržišnog mehanizma, kolikogod on bio prijeko potreban motivator i regulator ekonomskih procesa, posebno u odnosu na socijalne i ekološke aspekte razvitka; b) prilagođenost postojećeg sustava međunarodne trgovine i financija interesima ekonomski razvijenih i bogatih zemalja kao i međunarodnoga kapitala; c) neminovnost globalizacije tijekom roba, kapitala, usluga, ljudi i ideja. Postojeći model globalizacije nije uspio riješiti neke vitalne probleme suvremene civilizacije, kao što su: a) problem produblivanja jaza između bogatih i siromašnih zemalja i društvenih slojeva; b) problem ekstremnog siromaštva jedne milijarde stanovnika našega planeta; c) pokrenuti razvijanje najmanje razvijenih zemalja (posebno 43 afričke zemlje južno od Sahare); d) zaustaviti proces uništavanja prirode s mogućim katastrofalnim posljedicama. Ne samo da neoliberalna globalizacija nije riješila navedene probleme, nego ih je i produbila. Stoga prijedlozi J. Stiglitzza za promjene, odnosno reforme postojećega modela globalizacije zaslužuju punu pozornost. Cilj je tih prijedloga da proces globalizacije služi dobrobiti svih zemalja i svih društvenih slojeva. Mjere za promjenu ciljeva i

* M. Mesarić, znanstveni savjetnik Ekonomskog instituta Zagreb, u mirovini (emeritus), prvi predsjednik Hrvatskoga društva ekonomista (od 1952.); 14 je godina bio ekonomski savjetnik UN u više afričkih i azijskih zemalja. Članak je primljen u uredništvo 20. 5. 2007.

pravila globalizacije morale bi uključiti: olakšavanje izvoza iz nerazvijenih zemalja; rješavanje problema dugova najsiromašnijih zemalja; omogućiti nerazvijenim zemljama da najveće koristi od eksploatacije njihovih prirodnih bogatstava imaju one, a ne strane korporacije; usvojiti međunarodni kodeks o ponašanju transnacionalnih korporacija, posebno u vezi sa zaštitom prirodnog okoliša i osiguranja elementarnih radnih prava; reformirati i demokratizirati međunarodne ekonomske institucije; u ciljeve i pravila globalizacije ugraditi, pored načela ekonomske efikasnosti, i načela socijalne pravde, solidarnosti i potrebu očuvanja prirode.

Ključne riječi: neoliberalna globalizacija, međunarodna trgovina, ekonomska nerazvijenost, smanjenje siromaštva, inozemni dugovi, socijalna pravda, zaštita prirode, demokratičnost, globalno zakonodavstvo.

Uvod

Dok u svojoj knjizi «Globalization and Its Discontents» (W. W. Norton & Company, New York, 2002.), nobelovac Joseph Stiglitz podvrgava bespoštednoj kritici tržišni fundamentalizam i neoliberalnu globalizaciju, u svom najnovijem djelu «Making Globalization Work» (W. W. Norton & Company, New York, 2006.) on, pored kritike, istražuje i mogućnosti preoblikovanja postojećega modela globalizacije da bi ona bila korisna ne samo bogatima i moćnima, nego svim zemljama, svim društvenim slojevima i svim ljudima (ili barem većini). U ispitivanju poželjnoga remodeliranja aktualnoga obrasca globalizacije on polazi od tri osnovne premise. Prva je premisa njegova poznata teza da tržišni mehanizam, djelujući sam za sebe, ne može osigurati uravnotežen, optimalan i društveno prihvatljiv tok gospodarskih procesa. Tržišni zakoni prepušteni slobodnom, spontanom djelovanju stvaraju prema toj tezi, pored ostalih nedostataka, društveno nepodnošljive disparitete u raspodjeli dohotka, dovode dugoročno do neracionalne alokacije resursa i uzrokuju opasnu i nepopravljivu devastaciju okoliša. J. Stiglitz smatra da su danas, kako empirijsko iskustvo, tako i ekonomska teorija uvjerljivo dokazali neodrživost tržišnoga fundamentalizma. On kao glavni razlog koji onemogućuje održiv i optimalan društveno-ekonomski razvitak posebno ističe kratak vremenski horizont na kojem se zasnivaju poslovne odluke, odnosno imperativ kratkoročne maksimizacije profita i cijena dionica koji je apsolutizirala neoliberalna ekonomska doktrina. S time u vezi bit će korisno spomenuti mišljenje Jeffrey Gartena, profesora na Yale School of Management, koji ističe da je glavno načelo suvremene poslovne politike Wall Streeta i općenito korporacijske Amerike «show-me-the-money-now», to znači kratkoročna maksimizacija profita. (Newsweek, 5.3.2007.). Stoga je J. Stiglitz uvjeren da se bez odgovarajućeg državnog usmjerivanja i re-

guliranja ekonomskih procesa ne može ostvariti održiv i optimalni društveno-ekonomski razvitak, osobito sa stajališta društvene pravde i ekološke ravnoteže. Prema J. Stiglitzu rješenje valja tražiti u optimalnoj kombinaciji djelovanja tržišta i državnog intervencionizma, koja će biti različita u različitim fazama razvitka i u različitim okolnostima.

Druga polazna premisa Stiglitzovoga traganja za novim modelom globalizacije jest stajalište da je postojeći sustav svjetske trgovine i financija prilagođen interesima bogatih industrijskih zemalja i međunarodnog financijskog i korporacijskog kapitala. Tim interesima služe i vodeće međunarodne ekonomske institucije: Svjetska banka, Međunarodni monetarni fond (MMF) i Svjetska trgovinska organizacija (WTO). Te institucije primjenjuju konzervativnu ekonomsku politiku, prema kojoj je jedini cilj najveća moguća ekonomska efikasnost, bez obzira na socijalne i ekološke posljedice. Prema tom shvaćanju ekonomska i poslovna politika moraju se ograničiti na efikasnost, a probleme socijalne pravičnosti, nezaposlenosti, siromaštva, zaštite okoliša moraju rješavati državni organi i društvene organizacije. Takvim su shvaćanjem ekonomske politike MMF i WTO dovele mnoge zemlje u razvoj u težak položaj, a njihovi su savjeti tranzicijskim zemljama u mnogo slučajeva uzrokovali drastičan pad proizvodnje i životnog standarda. Pored toga pozornost MMF toliko je usredotočena na suzbijanje inflacije, da se često potpuno zaboravlja na problem gospodarskoga rasta, na problem zaposlenosti i na problem siromaštva. MMF u pravilu inzistira da nedovoljno razvijene zemlje ili zemlje u tranziciji daju prednost restriktivnoj budžetskoj i monetarnoj politici i konsolidaciji umjesto da anticikličkom politikom potiču gospodarski rast i stvaranje novih radnih mjesta. MMF je odbacio Keynesovu premisu da država može povećanjem budžetskih rashoda kao i sniženjem kamata izvući svoje gospodarstvo iz stagnacije ili recesije (što J. Stiglitz smatra najvećim dostignućem ekonomske teorije u 20. stoljeću). Umjesto toga MMF se vratio na stajalište klasične ekonomske teorije, koja stavlja težište ekonomske politike na budžetsku ravnotežu smanjenjem rashoda, i to čak u vrijeme ekonomske stagnacije ili recesije. Rezultat takve politike MMF bio je u gotovo svim slučajevima, podsjeća J. Stiglitz, pogoršanje gospodarske i socijalne situacije. Posebno je problematična bila politika MMF visokih kamata koja je dovela do eksplozivnog porasta dugova siromašnih zemalja.

Treća je Stiglitzova premisa da je planetarni pohod globalizacije (shvaćene kao internacionalizacija tjelesne roba, usluga, ljudi, ideja i kapitala i kao kozmopolitizacija društva, politike i kulture) nezaustavljiv, da je globalizacija neizbježna posljedica informatičke revolucije i općenito logičan slijed civilizacijskog napretka. Stoga je svaki otpor i borba protiv globalizacije kao takve neopravdan, anakroničan i bezizgledan. Ono što se mora mijenjati nije sama globalizacija, kao takva, već su to njezini nosioci, ciljevi, sadržaj, pravila i načini.

J. Stiglitz vjeruje da se društveno-ekonomski sustav, kako na nacionalnoj, tako i na internacionalnoj razini može oblikovati tako da se onemogućiti privilegirani ekonomski i društveni položaj manjine na račun većine, odnosno prevlast partikularnih nad općim interesima. Moć partikularnih interesa može se ograničiti djelovanjem demokratske države i uvođenjem etičkih mjerila u gospodarski život. Osim toga institucije međunarodne zajednice morale bi propisati okvirne uvjete i propise za globalno poslovanje, koji bi promovirali ekonomsku učinkovitost uz poštovanje zahtjeva socijalne pravde, smanjenja siromaštva i očuvanja prirode.

Traganje za drugačijim, pravednijim svijetom

Na početku 21. stoljeća sve se šire prihvaća stajalište da je postojeći model globalizacije nepravedan i neodrživ, osobito zbog negativnih posljedica koje uzrokuje u većini zemalja Trećega svijeta. Da postepeno sazrijeva svijest o potrebi preispitivanja i mijenjanja aktualnog sustava međunarodnih ekonomskih odnosa pokazale su promjene u naglascima dnevnoga reda Svjetskog ekonomskog foruma u dvijetisućitim godinama u odnosu na devedesete godine 20. stoljeća. Dok su u tim devedesetim godinama dominirale teme o ukidanju ograničenja slobodnoj svjetskoj trgovini, na početku 21. stoljeća prednost je data problemima suzbijanja siromaštva, zaštiti ljudskih prava i uspostavljanju pravednijeg sustava međunarodne trgovine. Rastuća snaga pokreta za promjene u modelu globalizacije došla je do punoga izražaja na Svjetskom socijalnom forumu (koji, za razliku od poslovne i političke elite predstavljene na Svjetskom ekonomskom forumu, okuplja razne organizacije i pokrete koji se bore protiv neoliberalne globalizacije), održanome u siječnju godine 2004. u Mumbaiu u Indiji, na kojem je sudjelovao i J. Stiglitz. Moto toga skupa s više od sto tisuća sudionika bio je «Drugačiji je svijet moguć», a glavne teme mnogobrojnih govora i rasprava bile su: kako transformirati model globalizacije, kako ograničiti svemoć, pristranost i zloupotrebe transnacionalnih korporacija i međunarodnih ekonomskih institucija i kako smanjiti globalnu dominaciju SAD.

Na početku devedesetih godina 20. stoljeća prevladavalo je uvjerenje da će globalizacija koristiti ne samo razvijenim industrijskim zemljama, nego i da će pokrenuti i ubrzati razvitak nerazvijenih zemalja, ali su masovne demonstracije povodom zasjedanja WTO u prosincu godine 1999. u Seattleu, SAD otkrile na neočekivan i šokantan način široko rasprostranjeno razočaranje učincima globalizacije. Razni društveni slojevi iz svih dijelova svijeta osjetili su se ugroženima globalizacijom: seljaci u zemljama Trećega svijeta bunili su se protiv subvencioniranog uvoza jeftinijih poljoprivrednih proizvoda iz industrijskih zemalja; europski su radnici protestirali zbog gubitka radnih mjesta koje je izazvalo premještanje

industrijskih pogona u zemlje s jeftinom radnom snagom; sljedbenici raznih ekoloških pokreta optuživali su korporacije zbog devastacije prirode; aktivisti borbe protiv AIDS protivili su se poskupljenju lijekova zbog monopolskog položaja proizvođača tih lijekova. Ukratko, na početku 21. stoljeća počeo se širiti globalni pokret otpora, zahtijevajući sa sve većom snagom i žestinom promjene koje bi dovele do poštovanja elementarne društvene pravde i očuvanja prirode.

Rastuće nezadovoljstvo aktualnim modelom globalizacije došlo je do izražaja u izvještaju koji je godine 2004. izradila Svjetska komisija za socijalnu dimenziju globalizacije (World Commission on the Social Dimension of Globalization), a koju je godine 2001. osnovala Međunarodna organizacija rada (International Labour Organization «A Fair Globalization: Creating Opportunities for All» Geneva, 2004). U tome izvještaju prevladavaju veoma skeptični i kritični tonovi o utjecaju globalizacije na opći ekonomski i socijalni napredak čovječanstva. Naglašava se da sa stajališta ogromne većine stanovnika svijeta globalizacija nije ispunila očekivanja, osobito u stvaranju novih radnih mjesta, boljih radnih uvjeta i u osiguranju bolje budućnosti mladog naraštaja. Veliki broj ljudi živi i dalje na rubu egzistencijalnog minimuma, a mnoge zemlje Trećega svijeta nikako se ne uspijevaju otrgnuti iz začaranoga kruga siromaštva i nerazvijenosti. Čak je i u razvijenim zemljama globalizacija dovela u lošiji položaj značajan broj radnoga stanovništva (u posljednjih su 25 godina, usprkos porastu po stanovniku dohotka za više od 50%, prosječne realne plaće u SAD stagnirale). U svim područjima svijeta, osim u Sjevernoj Americi, u zapadnoj Europi i jugoistočnoj Aziji, između 1990. i 2002. povećana je nazaposlenost. Osim toga sve veći problem postaju i dispariteti u raspodjeli dohotka. Spomenuta je komisija ustanovila da 59% svjetskoga stanovništva živi u zemljama s rastućim dohodovnim razlikama, a tek njih 5% imaju privilegij živjeti u zemljama sa smanjenim razlikama. I u većini bogatih zemalja bogati postaju sve bogatijima, a siromašni sve siromašnjijima. Ukratko, iako je globalizacija silno povećala opseg međunarodne trgovine i ubrzala cirkulaciju financijskoga kapitala (kao i njegovo oplođivanje), većina ljudi po procjeni komisije ILO nije od toga imala koristi. Komisija u svome izvještaju posebno ističe ove slabe točke globalizacije: a) pravila igre aktualne globalizacije koja vrijede prilagođena su interesima razvijenih industrijskih zemalja, zbog čega siromašne zemlje postaju sve siromašnjijima; b) globalizacija daje apsolutnu prednost materijalnim interesima, zanemarujući socijalne, kulturne i ekološke vrijednosti; c) institucije i korporacije koje upravljaju globalizacijom oduzele su mnoge ovlasti zemljama u razvoju, pa tako one ne mogu više samostalno donositi odluke ključne za sudbinu svojih građana, što ukazuje na nedemokratski karakter globalizacije; d) globalizacija često poprima (ili se tako percipira) oblik amerikanizacije gospodarskoga, društvenoga i kulturnoga života, a to izaziva sve šire negodovanje i otpor.

Kritičari globalizacije ističu njezinu najbolniju posljedicu: stalno raste broj stanovnika našeg planeta koji žive u siromaštvu (prema definiciji Svjetske banke

siromašna je ona osoba koja živi s manje od dva dolara na dan, a krajnje siromaštvo znači preživljavanje s manje od jednoga dolara dnevno). Doduše, Kina je primjer siromašne zemlje kojoj je globalizacija, suprotno pretežnom iskustvu, pomogla da pokrene gospodarski razvitak i da u dva desetljeća oslobodi siromaštva više stotina milijuna svojih stanovnika. No, za Kinu se može reći da je iznimka koja potvrđuje pravilo; ona je jedna od rijetkih zemalja koja je zahvaljujući posebnim okolnostima uspjela iskoristiti globalizaciju u svoju korist. U te posebne okolnosti mogu se ubrojiti: golema veličina te zemlje i njezinog tržišta; odlučnost i sposobnost njezine političke elite u pokretanju i upravljanju ubrzanim gospodarskim razvitkom; pomna i postepena liberalizacija i privatizacija gospodarskoga života uz državno usmjeravanje i reguliranje; otvaranje vrata stranome kapitalu uz zabranu priljeva spekulativnog kapitala i uz učinkovitu kontrolu financijskih i monetarnih tijekova; zadržavanje glavnih poluga razvitka u državnim, odnosno u paradržavnim rukama (banke i ključne korporacije ostale su u javnom vlasništvu). U gotovo svim ostalim zemljama Trećega svijeta siromaštvo je u posljednja dva desetljeća znatno povećano: od šest i pol milijardi stanovnika našeg planeta njih 40%, t.j. 2,6 milijardi žive u siromaštvu, a to je 36% više nego godine 1981.

Otvaranje tržišta, ukidanje tržišnih barijera i slobodan protok kapitala, sva ta obilježja globalizacije ne samo da nisu riješila probleme gospodarske nerazvijenosti i siromaštva, nego su ih u mnogo slučajeva pogoršali. Jedno od glavnih premisa neoliberalne globalizacije i obećanja njezinih protagonista bilo je da će otvaranje državnih granica slobodnoj cirkulaciji roba i kapitala ubrzati opći gospodarski razvitak i povećati opće blagostanje. No podaci jedne studije UN iz godine 2003. uvjerljivo su pokazali da se ta očekivanja nisu ispunila (UNDP «Making Global Trade Work for People», London and Sterling, Va., 2003). Mnoge nerazvijene zemlje odvajaju više od polovine svoga budžeta i svojih izvoznih prihoda za otplatu inozemnih dugova, a to potpuno blokira pokušaje pokretanja razvitka i neprekidno održava pandemijsko siromaštvo. Dok su nerazvijene zemlje bile prisiljene obustaviti subvencioniranje svoje mlade i nekonkurentne industrije, razvijene su industrijske zemlje velikim agrarnim subvencijama umjetno snižavale cijene poljoprivrednim proizvodima onemogućujući na taj način siromašnim zemljama da izvoze ono čime su stvarno ili potencijalno gotovo jedino raspolagale - poljoprivrednim proizvodima. No najteže je posljedice za nerazvijene zemlje imala, po procjeni J. Stiglitz, liberalizacija kretanja financijskoga kapitala, na čemu je inzistirao MMF. Naime, transferi financijskoga kapitala često su umjesto razvojnoga imali spekulativni karakter, zbog čega ti transferi u mnogo slučajeva nisu pridonijeli pokretanju održivog gospodarskog razvitka i smanjenju siromaštva, ali su zato povećali financijsku ovisnost i nestabilnost nerazvijenih zemalja.

Bilanca dosadašnjega tijeka globalizacije sa stajališta razvitka, ravnoteže i stabilnosti svjetskoga gospodarstva, dakle sa globalnog ekonomskog stajališta nije ohrabrujuća. A sa socijalnog i ekološkog stajališta njezine su posljedice

zabrinjavajuće. Rastući jaz između bogatih i siromašnih postao je sa stajališta socijalne pravde i globalne sigurnosti gotovo neodrživ, a devastacija prirodnog okoliša dovedena je do ruba ekološke katastrofe. J. Stiglitz podsjeća na često ignoriranu činjenicu da 80% svjetskoga stanovništva živi u zemljama Trećega svijeta, u kojima dohodak po stanovniku često ne prelazi 1000 USD (što je 20 do 30 puta manje od dohotka tipičnoga za ekonomski razvijene zemlje Zapada), to su zemlje koje obilježavaju endemijsko siromaštvo, visoka nezaposlenost i za 21. stoljeće nepodnošljivo nizak obrazovni i zdravstveni standard. Poseban je slučaj Afrike južno od Sahare, najvećeg gubitnika globalizacije, gdje se broj siromašnih stanovnika u razdoblju 1980-2000. udvostručio.

Usprkos svemu tome, globalizacija je kao proces slobodne cirkulacije informacija, ideja, roba, kapitala i ljudi bez obzira na državne granice nezaustavljiva. Ona čak sadrži veliki pozitivan potencijal. Njezini krajnji učinci ovise o tome koji su njezini ciljevi, kojim interesima ona prvenstveno služi i tko njome na ovaj ili onaj način upravlja. Nema nikakve sumnje, da globalizacija kakva prevladava na početku 21. stoljeća služi ponajprije interesima razvijenih industrijskih zemalja, točnije interesima financijskoga i korporacijskoga kapitala. Također nije sporno ni to da cilj postojeće globalizacije nije održiv i ravnomjeran razvitak svjetskoga gospodarstva, a još manje smanjenje velikih dispariteta u razini razvitka, dohotka i standarda između bogatih i siromašnih zemalja i eliminiranje ili smanjenje siromaštva koje obilježava život većine stanovnika planeta Zemlje. Jasno je da su pogonska snaga i cilj aktualnog pokreta globalizacije povećanje profita i oplodivanje kapitala i da su glavni nosioci i pokretači globalizacije međunarodni financijski kapital i transnacionalne korporacije, odnosno ljudi koji njima upravljaju. Da bi se promijenili karakter i učinci globalizacije kako bi ona služila boljitku čitavoga čovječanstva i napretku ljudske civilizacije bilo bi potrebno promijeniti njezine ciljeve, nosioce i pravila. J. Stiglitz ne predviđa, niti se zalaže za radikalne i «revolucionarne» promjene, već predlaže niz reformi i mjera koje bi mogle i morale postepeno dovesti do novog funkcionalnijega, pravednijega i održivoga modela globalizacije.

Ipak, i u postojećim uvjetima situacija svih nerazvijenih zemalja nije potpuno beznadna. Kao primjer uspješnoga pokretanja gospodarskoga i tehnološkoga razvitka i korištenja globalizacije u tu svrhu najčešće se spominje primjer Kine i nekih drugih zemalja jugoistočne Azije. Te su zemlje našle načina da i postojeću globalizaciju iskoriste u svome interesu. A zajedničko obilježje Kine, Vijetnama i nekih drugih istočnoazijskih zemalja jest da je država imala ključnu ulogu u pokretanju i usmjerivanju razvitka, uz istovremeno oslobađanje prostora za slobodno tržište i poduzetništvo i za dotok stranoga kapitala i tehnologije. Razvojna strategija tih zemalja bila je suprotna preporukama MMF, odnosno doktrini Washingtonskog konsenzusa, koji su se zasnivali na pretpostavci idealnoga tržišta i perfektne konkurencije. Povijesno iskustvo i ekonomska znanost, po mišljenju

J, Stiglitz dokazali su da tržište samo po sebi ne osigurava optimalne ekonomske učinke, još manje uravnotežen i održiv razvitak, a najmanje potreban stupanj socijalne pravde i ekološke ravnoteže. Da bi se to postiglo, osobito u slučaju nerazvijenih zemalja, potrebna je kombinacija a) slobodnoga tržišta, b) privatnoga poduzetništva i c) usmjeravajuće, regulatorne i korektivne uloge države. Kombinacija tih triju faktora varirat će ovisno o stupnju razvitka i o specifičnim okolnostima pojedinih zemalja. J. Stiglitz smatra da za pokretanje razvitka i u inicijalnim fazama industrijalizacije i tehnološke modernizacije aktivna uloga države ima ključno značenje, a u socijalnoj je sferi njezina uloga nezamjenjiva. Vlade istočnoazijskih zemalja fokusirale su razvojnim planovima razvitak na nekoliko odabranih prioritetnih smjerova, vodeći kod toga aktivnu politiku tehnološke modernizacije i ne ostavljajući tijekom razvitka spontanom i nepredvidivom djelovanju tržišta. Te su države poticale domaću štednju, pa su stope štednje iznosile najmanje 25% BDP (u Kini čak 40%). U većini tih zemalja državnim poduzećima i institucijama pripada ključna razvojna uloga: u Kini su državne razvojne institucije, banke i korporacije glavni dinamički faktori razvitka (Shanghai Pudong Park za informatičku industriju, National Centre for Biotechnology Development, državne korporacije Shanghai Baosteel, Autocity i mnoge druge); u Indiji je Vrhovni sud zabranio privatizaciju devet strateških najvažnijih državnih korporacija; u Singapuru je glavna pokretačka snaga dinamične singapurske ekonomije državna holding kompanija Temasek, u sastavu koje se nalazi devet najvećih korporacija; u Tajvanu, državi s dugom tradicijom tržišnoga gospodarstva, država je još godine 1954. osnovala veoma uspješnu državnu korporaciju Formosa Plastic Corporation koja je bila okosnica razvitka kemijske industrije, a Južna je Koreja godine 1966. osnovala jednu od svjetski najuspješnijih korporacija u proizvodnji čelika. Kada su istočnoazijske zemlje zbog naglog priljeva stranog spekulativnog kapitala zapale godine 1997. u financijske poteškoće i u recesiju, one nisu poslušale savjete MMF da smanje socijalne rashode. Društvena kohezija i pravda, jednako kao i iskorjenjivanje siromaštva, imali su uvijek veliko značenje u njihovoj razvojnoj strategiji. Rezultati takve razvojne politike impresivni su: u Kini je u 25 godina (1981.-2005.) ostvarena prosječna godišnja stopa rasta BDP-a od 9,5%, u Indiji se razvitak ubrzano kreće po stopama od 8%, a u Vijetnamu od 7% .

Suprotan je slučaj sa zemljama koje su prihvatile doktrinu Washingtonskog konsenzusa i preporuke MMF. Poučan je za to primjer Brazila, on je u razdoblju 1930.-1980. vodio agresivnu razvojnu politiku s prosječnom godišnjom stopom rasta od 5,7%. I druge latinsko-američke zemlje imale su u to doba relativno visoke stope rasta: između 4% i 5%. No, kada su u osamdesetim godinama 20. stoljeća prihvatile preporuke Washingtonskog konsenzusa i MMF uslijedilo je razdoblje desetgodišnje gospodarske stagnacije. Sličnu sudbinu doživjele su i tzv. tranzicijske zemlje koje su u transformaciji svoga gospodarskoga sustava slijedile savjete MMF. Drastičan je primjer za to Rusija, gdje je u deset godina tranzicije po

modelu MMF (1990.-2000.) dohodak po stanovniku pao za 40%, a životni je vijek smanjen za 4 godine. U većini su istočnoeuropskih zemalja u desetogodišnjem razdoblju tranzicije razmjeri siromaštva mnogostruko uvećani. Dok je u Rusiji BDP u razdoblju 1990.-2000. smanjen za oko 35%, u Kini je u isto vrijeme porastao za 135%, a u Vijetnamu za 75%, ali su ove dvije zemlje odbacile «šok terapiju», tj. brzopletu, nepripremljenu privatizaciju, liberalizaciju i deregulaciju prema preporukama MMF i provodile su postepen prijelaz na tržišno gospodarstvo i privatno poduzetništvo zadržavajući ključnu ulogu države u formuliranju i realizaciji razvojne strategije. Za J. Stiglitz iskustvo Istočne Azije, Latinske Amerike i iskustvo tranzicije bivših socijalističkih zemalja istočne Europe dovoljan su dokaz neodrživosti stavova Washingtonskog sporazuma, neoliberalne ekonomske doktrine i politike MMF.

Istočnoazijske i latinskoameričke zemlje shvatile su presudnu važnost socijalnih aspekata razvitka. One su prihvatile koncepciju razvitka prema kojoj uspješan razvitak ne znači samo porast BDP, već se taj porast shvaća kao sredstvo za povećanje zaposlenosti i obrazovnog, zdravstvenog i općeg životnog standarda stanovništva. J. Stiglitz smatra da je mjerilo gospodarskoga i društvenoga napretka najbolje definirao kralj države Butan nazvavši ga «bruto narodna dobrobit». Ako gospodarski rast ne osigurava rast životnog standarda i dobrobiti svima ili bar većini građana, onda se ne može govoriti o uspješnom razvitku, ma koliko visoke bile stope rasta BDP. J. Stiglitz se u vezi s time opet vraća na slučaj SAD, gdje je u razdoblju 1999.-2004. BDP povećan za 12%, a dohodak prosječne obitelji je pao za 3%. Za socijalnu koheziju i političku stabilnost nekoga društva bitna su dva faktora: visoka zaposlenost aktivnoga stanovništva i podnošljive dohodovne razlike.

Postojeći sustav međunarodne trgovine – kočnica razvitka nerazvijenih zemalja

Kao primjer iluzije o slobodnoj međunarodnoj trgovini kao instrumentu ravnomyernog razvitka svih sudionika J. Stiglitz navodi trgovinski sporazum sklopljen godine 1994. između SAD, Kanade i Meksika, poznat pod skraćenim nazivom NAFTA. Očekivalo se da će slobodna trgovina između triju navedenih zemalja dogovorena NAFTA-om ubrzati razvitak Meksika, gdje je dohodak po stanovniku bio šest puta niži u odnosu na SAD. No nakon deset godina iskustva s NAFTA-om postalo je očito da se te nade nisu ostvarile: umjesto porasta, prosječna godišnja stopa rasta u prvome desetljeću provođenja slobodne trgovine pala je od 3,2% (u prethodnih 25 godina) na 1,8%. NAFTA ne samo da nije potakla brži rast meksičkoga gospodarstva, nego je izazvala zastoj u razvitku, kako poljo-

privrede, tako i industrije. Meksički poljoprivrednici našli su se na udaru uvoza subvencioniranog i stoga jeftinijeg američkog kukuruza, a meksička industrija u mnogo slučajeva nije dorasla konkurenciji američkih proizvoda. Slučaj Meksika oslikava opći položaj nerazvijenih zemalja u sustavu tzv. slobodne međunarodne trgovine. Po ocjeni J. Stiglitz ta trgovina nije ni slobodna, a još je manje fer. Ona je asimetrična, jer je otvorila tržišta nerazvijenih zemalja nesmetanom uvozu industrijske robe (pa i subvencioniranih poljoprivrednih proizvoda) iz razvijenih zemalja, uz istovremeno onemogućavanje ili otežavanje izvoza poljoprivrednih i drugih proizvoda u obrnutome smjeru. Liberalizacija vanjske trgovine otvorila je širom vrata pretežno agrarnih zemalja uvozu jeftine industrijske robe iz razvijenih zemalja, blokirajući na taj način pokušaje industrijalizacije siromašnih agrarnih zemalja. J. Stiglitz stoga ističe da ekonomisti i političari koji govore da ukidanje barijera međunarodnoj trgovini donosi korist jednako svim njezinim sudionicima, ne samo da nisu u pravu, nego nisu ni poštteni, jer kako ekonomska teorija, tako i povijesno iskustvo očito dokazuju suprotno. Ukratko, svijet slobodne međunarodne trgovine u kojem su svi na dobitku, uvjeren je J. Stiglitz, običan je mit.

Većina sada razvijenih industrijskih zemalja izgradila je svoju industriju pod zaštitom protekcionističkih uvoznih ograničenja. To je bio slučaj u 19. stoljeću sa zapadnom Europom i s SAD, a u 20. stoljeću s Japanom. Pa i sada, kada je ugrožen opstanak pojedinih industrijskih grana, razvijene zemlje ne prezaju od njihove zaštite. Eklatantan primjer te nedosljednosti u proklamiranju načela slobodne međunarodne trgovine jest uvođenje uvoznih carina kojima su SAD pokušale spasiti od propadanja svoju posrnulu industriju čelika. Stoga nema nikakvoga opravdanja da se sada nerazvijenim zemljama u početnim fazama industrijalizacije zabranjuje carinski ili neki drugi oblik zaštite od inozemne konkurencije. Da je postojeći model međunarodne trgovine prilagođen interesima razvijenih industrijskih zemalja otkriva podatak prema kojem 70% prihoda od te trgovine prisvajaju razvijene zemlje, iako 80% svjetskoga stanovništva živi u zemljama Trećega svijeta. J. Stiglitz je izračunao da su prihodi industrijskih zemalja, nastali zbog sprečavanja uvoza iz siromašnih zemalja, veći od ukupne pomoći koju primaju te zemlje.

Poseban je problem otežavanje izvoza poljoprivrednih proizvoda iz zemalja Trećega svijeta velikim agrarnim subvencijama kojima razvijene industrijske zemlje pomažu svojoj poljoprivredi bitno pojeftinjujući na taj način cijene, što poljoprivredne proizvode nerazvijenih zemalja čini nekonkurentnima na svjetskome tržištu. Te subvencije u SAD, u Europskoj Uniji i u Japanu dosežu najmanje 75% BDP svih afričkih zemalja južno od Sahare. O razmjerima agrarnih subvencija govori podatak prema kojem u SAD oko 25.000 farmera, uzgajivača pamuka prima godišnje oko 4 milijardi USD subvencija, a to je polovina njihovih ukupnih prihoda. Američki je pamuk stoga bitno oslabio konkurenciju ostalih zemalja, pa

su SAD postale najveći svjetski izvoznik pamuka. Sa druge strane deset milijuna malih uzgajivača pamuka u državi Burkina Faso zbog zaostale agrotehnike i niskih prinosa jedva preživljava s godišnjim dohotkom od 250 USD po stanovniku, ali ni u SAD mali farmeri nemaju koristi od obilatih agrarnih subvencija, jer se te subvencije daju samo najvećim farmama, koje čine svega 1% ukupnoga broja američkih farmi. Te velike farme primaju u prosjeku jedan milijun USD subvencija po farmi. Agrarne su subvencije velike i u Europskoj Uniji, gdje je jedna trećina ukupnoga agrarnoga dohotka potječe od subvencija (u Norverškoj i Švicarskoj čak dvije trećine). Apсурdnost i neodrživost te situacije sa stajališta elementarne humanosti i etičnosti vidi se iz ovog podatka: svaka krava u Europskoj Uniji subvencionirana je u prosjeku sa dva USD dnevno, a pola stanovnika Trećega svijeta mora preživjeti s manje od dva USD na dan.

Poseban su oblik ometanja industrijalizacije siromašnih agrarnih zemalja Trećega svijeta više carine koje primjenjuju razvijene zemlje na uvoz poljoprivrednih preradevina iz prethodnih zemalja, od carina na neprerađene proizvode, čime se izravno destimulira razvitak industrije. Jedna od metoda sprečavanja uvoza iz nerazvijenih zemalja tzv. su antidampinške carine (koje se primjenjuju kada se stvarno ili navodno neki proizvod izvozi po cijeni nižoj od proizvodnih troškova). SAD su npr. uvele antidampinške carine na uvoz rajčica iz Meksika, zatim na uvoz cvijeća iz Kolumbije i meda i jabučnog soka iz Kine. Dok se nerazvijenim zemljama zabranjuje subvencioniranje svoje mlade i još nedovoljno konkurentne industrije, SAD, kako navodi J. Stiglitz, ogromnim vojnim budžetom obilato subvencioniraju veliki broj kompanija koje rade po narudžbama Ministarstva obrane. J. Stiglitz ukazuje na još jednu nedosljednost u provođenju načela liberalizacije: dok se uporno inzistira na slobodnoj cirkulaciji kapitala (kojim obiluju razvijene zemlje), onemogućuje se slobodna migracija radne snage (što je najizdašniji neiskorišteni resurs nerazvijenih zemalja). Ta asimetričnost u liberalizaciji proizvodnih faktora ne samo da povećava bogatstvo razvijenog dijela svijeta, a zadržava siromaštvo nerazvijenih, nego lišava svijet općeg porasta proizvodnje i blagostanja do kojega bi došlo boljim korištenjem velikih radnih potencijala zemalja Trećega svijeta, što bi se postiglo, smatra J. Stiglitz, slobodnijim kretanjem radne snage.

Ograničiti moć multinacionalnih korporacija i spriječiti njihovo štetno djelovanje

Ekonomska moć multinacionalnih korporacija u posljednjem je desetljeću dosegla gigantske razmjere. Promet General Motorsa npr. iznosio je godine 2004. 150 milijardi USD, što je više od pojedinačnog BDP 148 zemalja. A promet

međunarodnog trgovačkog koncerna Wal-Mart povećan je godine 2005. na 285,2 milijardi USD, više od ukupnoga BDP svih afričkih zemalja južno od Sahare. O multinacionalnim korporacijama prevladava u javnosti predodžba kao o beskrupuloznim organizacijama koje ne prezaju ni od kakvih poteza u trci za maksimalnim profitima. A za takvu predodžbu, smatra J. Stiglitz, ima dosta razloga. On s tim u vezi spominje slučaj nekada najduže tramvajske mreže na svijetu u Los Angelesu (oko 2000 km), koju je svojevremeno kupio General Motors samo zato da bi je razmontirao, likvidirao i zamijenio svojim autobusima (što je pridonijelo velikom zagađenju zraka u Los Angelesu). Još je drastičniji primjer žrtvovanja javnoga interesa zbog koristi korporacija slučaj američkih proizvođača cigareta koji su 50 godina uvjerali javnost da pušenje nema štetnih posljedica za ljudsko zdravlje iako su njihova vlastita istraživanja dokazivala suprotno. Mnoge transnacionalne korporacije u nerazvijenim zemljama svojim često bezobzirnim djelovanjem izazivaju velike ekološke štete, a da se o nehumanom izrabljivanju radne snage i ne govori. Nerazvijene su zemlje prisiljene trpjeti nesavjesno ponašanje transnacionalnih korporacija zbog svoga siromaštva i velikoga broja nezaposlenog stanovništva koje životari na rubu gladi. A korporacije biraju za lokaciju svojih pogona upravo one zemlje koje su im spremne ponuditi najveće ustupke u zaštiti okoliša, u poreznim povlasticama i radnim uvjetima. Za razliku od djelovanja u svojim matičnim zemljama, gdje su korporacije uglavnom prisiljene pridržavati se zakonskih propisa, uobičajenih standarda poslovanja, podnošljivih radnih odnosa (iako u sve manjoj mjeri) i zaštite okoliša, u nerazvijenim se zemljama one često ne osjećaju obveznima poštovati te standarde. Budući da su transnacionalne korporacije financijski i inače veoma moćne, većinu nerazvijenih zemalja nije teško nagovoriti (ili prisiliti) na razne ustupke.

Globalizacija je bitno proširila mogućnost umreživanja i udruživanja korporacija i stvaranje raznih kartela, koncerna i monopola, što je još više uvećalo moć financijskoga i korporacijskoga kapitala, smanjilo slobodno djelovanje tržišnih zakona i otežalo položaj siromašnih zemalja. Bogate zemlje često potiču i pomažu stvaranje međunarodnih kartela i monopola. Najpoznatiji je takav slučaj osnivanje svjetskog aluminijskog kartela, koje je pokrenuo uz potporu vlade SAD Paul O'Neil, generalni direktor korporacije Alcoa, najvećega svjetskoga proizvođača aluminijskoga (uz obrazloženje da je taj potez bio potreban zbog zaštite od ruske konkurencije). No pravi je cilj (koji je i postignut) toga kartela bilo povećanje cijene aluminijskoga na svjetskom tržištu uz posljedično višestruko povećanje profita. Najveći i najmoćniji globalni monopol svakako je Microsoft, koji je godine 2005. držao 87% svjetskoga tržišta softvera za osobna računala. Logičan zaključak koji J. Stiglitz izvodi iz analize djelovanja transnacionalnih korporacija, a osobito imajući u vidu stvaranje nedodirljivih međunarodnih kartela i monopola, jest potreba jačanja globalnih, međunarodnih propisa o poslovanju, o tržišnom takmičenju, o zaštiti zaposlenika i okoliša, i potreba osnivanja međunarodnih institucija za

nadzor provođenja i za kažnjavanje kršenja tih propisa. Jedino se na taj način, tj. učinkovitim međunarodnim zakonodavstvom s odgovarajućom institucionalnom infrastrukturom, može stvoriti protuteža gotovo neograničenoj moći i samovolji transnacionalnih korporacija i financijskoga kapitala. Danas je glavni problem to, smatra J. Stiglitz, što globalizacija zakonodavstva, propisa, institucija i sankcija nedopustivo zaostaje za globalizacijom financijskog i ekonomskog poslovanja, a to je otvorilo prostor za mnoge štetne, protuzakonite, špekulativne i nemoralne pojave. Međunarodnim bi se propisima korporacije i njihovi menadžeri morali obvezati da poštuju interese ne samo svojih dioničara, nego i prava svojih zaposlenika i interese društvene zajednice u kojoj djeluju. Posebno bi bilo potrebno pojačati odgovornost menadžera za zaštitu okoliša i za naknadu učinjene štete. Opći je zaključak J. Stiglitz da pravna, institucionalna i politička globalizacija bitno zaostaje za financijskom, komercijalnom i ekonomskom globalizacijom i da se taj raskorak mora što prije ukloniti. Za ekonomski uspješno i uravnoteženo, socijalno pravedno i ekološki održivo globalizirano gospodarstvo mora se, prema tome, uspostaviti učinkovito globalno zakonodavstvo, odgovarajuća demokratska globalna institucionalna infrastruktura i sudstvo.

Damoklov mač inozemnoga duga

Kad je Argentina objavila godine 2002. obustavu dalje otplate svojih velikih vanjskih dugova, čini se da su vodeći svjetski poslovni i politički krugovi konačno shvatili svu ozbiljnost i kompleksnost problema međunarodnih dugova pod kojima stenju mnoge zemlje u razvoju. Otplate dugova dosegla je te godine u Argentini iznos od 16 milijardi USD, odnosno 44% godišnjeg izvoza i 10% BDP (ukupan vanjski dug iznosio je 150 milijardi USD). Mnoge zemlje Trećega svijeta toliko su opterećene vanjskim dugovima da ne mogu same smoći snage za ekonomski oporavak i za pokretanje gospodarskoga rasta. Nije rijedak slučaj da su neke nerazvijene zemlje prisiljene smanjiti rashode za zdravstvo, obrazovanje i ostale socijalne potrebe ispod potrebne razine da bi mogle otplaćivati inozemne dugove. Istina je, doduše, da postoji dosta zemalja koje se prilično olako zadužuju, a isto tako i da strani zajmovi često ne daju očekivane rezultate u pokretanju i ubrzanju ekonomskog razvitka. To dovodi te zemlje u pretjeranu ovisnost o MMF i o drugim financijskim institucijama, što smanjuje njihovu ekonomsku i političku suverenost. U cjelini gledajući, otplate dugova nerazvijenih zemalja dostigle su takvu razinu da više financijskih sredstava u obliku otplate dugova odlazi iz nerazvijenih u bogate zemlje, nego što iznosi priljev kapitala u obliku zajmova i pomoći u siromašne zemlje. Dogodila se, dakle, apsurdna situacija: kapital se kreće suprotnim smjerom od normalnoga i poželjnoga. Umjesto od bogatih prema

siromašnima on zahvaljujući enormnim dugovima odlazi od siromašnih prema bogatim zemljama. Naravno da taj oblik financijskog isisavanja onemogućuje svaki pokušaj održivoga razvitka većine siromašnih zemalja održavajući tako nepodnošljiv i opasan jaz između jedne petine bogatoga i četiri petine siromašnoga čovječanstva.

J. Stiglitz s time u vezi podsjeća na tzv. «Drago doktrinu», koju je prije više od sto godina formulirao dr. Luis Maria Drago, argentinski ministar vanjskih poslova povodom dužničke krize Venezuele. Tada su Velika Britanija, Njemačka i Italija pokušale vojnom intervencijom prisiliti Venezuelu na otplatu dugova. Prema «Drago doktrini», koja je aktualna i danas, prisiljavanje neke siromašne zemlje da neodgodivo, po svaku cijenu i bez obzira na okolnosti vraća svoje dugove, značilo bi ukidanje suvereniteta te zemlje, odnosno prijenos njezina suvereniteta na zemlju vjerovnika. I prije slučaja Venezuele moćne su zemlje pokušavale silom utjerivati svoja potraživanja: godine 1862. Francuska je vojno intervenirala zbog naplate svoga duga u Meksiku; britanske i francuske vojne snage godine 1876. prisilile su Egipat na otplatu duga, a isto su učinile i SAD godine 1904. u Dominikanskoj Republici. Danas se, doduše, međunarodni dugovi ne utjeruju vojnim intervencijama, ali postoje suptilnije, a u biti također represivne metode naplate s istim ili sličnim posljedicama: većim ili manjim gubitkom stvarnoga suvereniteta dužničke zemlje.

Najčešći uzrok dužničke krize neke zemlje, tj. njezine insolventnosti (nemoćnosti da otplaćuje svoje dugove) jest prekoračenje praga podnošljivog zaduživanja. Kao što tvrdi J. Stiglitz, glavni razlog za prelaženje kritične granice inozemnog zaduživanja može biti dvojak: činjenica da pojedine zemlje neodgovorno, lakomisleno ili pretjerano uzimaju zajmove ili, pak, olako davanje onih kredita, koje daju privatne ili javne financijske institucije. Najčešće se radi o kombinaciji oba razloga, pa odgovornost valja u pravilu tražiti na obje strane. Naime, potrebe siromašnih zemalja za rješavanje gorućih socijalnih i ekonomskih potreba tako su velike i urgentne (a njihovo iskustvo i stručnost u ocjenjivanju ekonomskih mogućnosti i opravdanosti zaduživanja nedovoljni), da su one sklone neracionalnom, olakom i pretjeranom uzimanju stranih zajmova. Sa druge strane, ekonomski razvijene zemlje, odnosno njihove financijske institucije-zajmodavci često daju zajmove ne vodeći dovoljno računa o sadanjem i budućem ekonomskom i kreditnom potencijalu zemlje-zajmoprimca. Radi se o tome da se u situaciji prezasićenosti financijskog tržišta slobodnim financijskim kapitalom, kakva danas prevladava, i u težnji da se taj kapital što više i brže oplođuje, događa da se odstupi od uobičajene rigorozne procjene boniteta zemlje zajmoprimca. Kada se tome doda činjenica da se znatnim dijelom tih zajmova koristi za neproizvodne investicije (a ponekad i za promašene proizvodne investicije), onda prerastanje dužničke krize u akutan globalni problem postaje sasvim razumljivo. Problem postaje još teži zbog toga što strani kapital (osobito kratkoročan i spekulativan financijski kapital) kako je olako ušao u neku zemlju, tako još brže iz nje bježi na najmanji znak financijskih poteškoća, odnosno najava moguće dužničke krize.

Poučan primjer ogromne cijene pogrešne politike vanjskoga zaduživanja, jednako kao i upozorenje da je krajnje vrijeme za promjenu postojećeg mehanizma međunarodnog kreditiranja, po mišljenju J. Stiglitz, daje već spomenuti slučaj Argentine. Kao za većinu latinskoameričkih zemalja, tako su i za Argentinu niske kamatne stope u sedamdesetim godinama 20. stoljeća bile veliki mamac za prilično olako uzimanje vanjskih zajmova. No, kada su SAD na početku osamdesetih podigle kamatne stope na gotovo 20% (kao odgovor na visoku inflaciju izazvanu eksplozivnim porastom cijena nafte), Argentina više nije mogla otplaćivati svoje dugove. Tada je došlo do naglog bijega stranog kapitala iz Argentine, a to je izazvalo financijsku krizu, ekonomsku recesiju i galopirajući inflaciju. Argentini je bilo potrebno deset godina za ekonomski oporavak: gospodarstvo je počelo oživljavati tek na početku devedesetih godina istoga stoljeća. Tek su tada strane banke ponovo počele davati kredite, ali uglavnom za financiranje potrošnje. Ipak, povećana je potrošnja potakla gospodarsku dinamiku: proizvodnja i zaposlenost počeli su se kretati uzlaznom krivuljom. Istovremeno je argentinska vlada prihvatila na nagovor MMF politiku Washingtonskog konsenzusa, pa je počela opsežna privatizacija državnih poduzeća, i to uglavnom prodajom stranom kapitalu.

Nakon nekoliko relativno zadovoljavajućih godina, situacija se ponovno pogoršala na svršetku devedesetih, ovog puta kao posljedica istočnoazijske financijske krize iz godine 1997., koja je brzo prerasla u svjetsku krizu popraćenu visokim rastom kamata. U Argentini se ponovila krizna situacija od prije gotovo dvadeset godina: zbog precijenjenog tečaja domaće valute izvoz je smanjen, a to je uz sve veći uvoz izazvalo rastući deficit platne bilance. Privremeni izlaz pronađen je u vanjskom zaduživanju uz financijsku i konzultantsku asistenciju MMF, koji je tražio restriktivnu fiskalnu i monetarnu politiku, tj. smanjenje budžetskih rashoda, povećanje poreza i kamata (što je izazvalo pad potrošnje, proizvodnje i zaposlenosti). Pored toga, MMF je inzistirao na daljoj privatizaciji; zahtijevala se čak privatizacija vodoprivrede i elektroprivrede. Zemlja je opet upala u dužničku krizu koja je dostigla vrhunac godine 2001., kada je obustavljeno servisiranje vanjskih dugova. Tečaj pesosa devaluiran je za 33%, BDP pao je za 12%, a nezaposlenost je povećana na 20%. U toj teškoj situaciji MMF je ostao dosljedan sebi: tražio je i dalje restriktivnu fiskalnu i monetarnu politiku i neodgodivu otplatu dospjelih rata vanjskoga duga. No, pritisknuta uza zid argentinska je vlada smogla hrabrost da otkáže poslušnost MMF-u: zemlja je proglašena insolventnom i obustavljena je otplata dugova. U toj se situaciji pokazala, naglašava J. Stiglitz, prava narav politike MMF: postalo je očito da je njegov glavni interes zaštita interesa vjerovnika, tj. međunarodnog financijskog kapitala. No na iznenađenje svjetskih financijskih i poslovnih krugova dogodilo se nešto neočekivano: argentinska je ekonomija počela oživljavati, i to bez pomoći MMF i bez stranoga kapitala (možda, kako kaže J. Stiglitz, upravo zbog toga). Devaluacija domaće valute i napuštanje restriktivne fiskalne i monetarne politike bili su bitni faktori u dinamizaciji privrede: tri godine za redom (2003.-2005.) godišnje su stope rasta povećane na oko 8%.

Iz geneze i rješenja argentinske dužničke krize J. Stiglitz izvlači tri zaključka veoma važna za nedovoljno razvijene i tranzicijske zemlje: a) zemlje koje olako ili u pretjeranoj količini uzimaju vanjske zajmove gotovo će sigurno upasti u dužničku krizu (osobito ako ti zajmovi ne rezultiraju dovoljnim povećanjem izvoza); b) zemlja koja ima vladu dovoljno hrabru, odlučnu i kompetentnu može se izvući iz dužničke krize i bez pomoći MMF; c) no, malo se zemalja u tome može usporediti s Argentinom, pa je bolje biti oprezan i umjeren u vanjskom zaduživanju, zajmovima se učinkovito koristiti u razvojne svrhe i dugove uredno otplaćivati.

Slučaj Argentine pokrenuo je široku raspravu o problemu međunarodnih dugova, o razmjerima, posljedicama i metodama rješavanja toga problema koji je dobio globalne dimenzije. Pokazalo se da se radi o veoma zamršenom problemu ponajprije stoga što postoje četiri različite kategorije dužničkih zemalja. Prvoj kategoriji pripadaju «normalne» zemlje-dužnice, one koje su se umjerenom i razborito koristile vanjskim zajmovima i to ponajprije od Svjetske banke, MMF i drugih međunarodnih financijskih institucija, ali su zapale u dužničku krizu zbog okolnosti na koje nisu mogle utjecati (naglo povećanje kamata, pad cijena njihovih izvoznih proizvoda, nepovoljne promjene valutnih tečajeva i sl.). Druga skupina obuhvaća zemlje koje su naslijedile velike dugove od svojih prijašnjih neodgovornih, nesposobnih i korumpiranih vlada. U trećoj su skupini zemlje u kojima je u određenoj fazi došlo do velikih transfera privatnoga inozemnoga kapitala domaćim bankama i poduzećima (Južna Koreja, Tajland, Indonezija). A u četvrtu kategoriju dužničkih zemalja ulaze srednje razvijene zemlje koje su se pretjerano zadužile, a dobijene zajmove nisu iskoristile za ubrzanje gospodarskoga razvitka, posebno ne za povećanje svoga izvoznoga potencijala (kao Argentina). Naravno da se načini rješavanja problema dužničke krize za svaku navedenu kategoriju zemalja moraju razlikovati. Nerazvijene siromašne zemlje u pravilu su se zaduživale u nadi da će strani zajmovi ubrzati gospodarski rast i izvoz, što će im omogućiti otplatu dugova. No u većini slučajeva to se nije dogodilo: mnoge su nerazvijene zemlje nakon nekoliko desetljeća zaduživanja postale još siromašnjijima zapavši u situaciju iz koje nije bilo izlaza. Intervencija MMF koja je najčešće uslijedila u pravilu nije dala željene rezultate.

Budući da je dužnička kriza prerasla sredinom devedesetih godina 20. stoljeća u globalni problem, razvijene su zapadne zemlje konačno shvatile da moraju razmotriti mogućnost otpisa dugova visoko zaduženim siromašnim zemljama. Postalo je jasno da bez otpisa dugova nijedna druga mjera za pokretanje razvitka i za smanjenje siromaštva ne može uroditi plodom. Tada je pokrenut program otpisa dugova visoko zaduženim siromašnim zemljama (Program for highly indebted poor countries, HIPC), ali je njegova realizacija bila veoma spora: u prve četiri godine njegove primjene samo su tri zemlje-vjerovnice otpisale svoja potraživanja. Uslijedio je potom nevladin pokret nazvan «Jubilee 2000» sa

svrhom mobilizirati svjetsku javnost za otpis dugova prezaduženim siromašnim zemljama Trećega svijeta. Ta je kampanja donekle bila uspješna: do godine 2005. dvije je trećine svojih potraživanja otpisalo 28 zemalja-vjerovnika (u ukupnom iznosu od 56 milijardi USD), a to su učinile za dvadesetsedam siromašnih zemalja. Dalji značajan korak u rješavanju problema dugova bila je odluka šefova vlada najvećih industrijskih zemalja okupljenih u skupini G-8, na sastanku u škotskom gradu Gleneagles u lipnju godine 2005., da se potpuno otpišu dugovi za osamnaest najsiromašnijih zemalja (od čega 14 afričkih). Ipak, i pored navedenih djelomičnih uspjeha međunarodne zajednice da se ublaži teret dugova najsiromašnijim zemljama, ostao je i dalje znatan broj zemalja kojima veliki vanjski dugovi blokiraju put prema brzem gospodarskom napretku i suzbijanju siromaštva.

J. Stiglitz stoga smatra da je problem dugova nerazvijenih siromašnih zemalja i dalje otvoren pa predlaže pet ključnih mjera za njihovo rješavanje, a te se mjere na sažet način mogu opisati ovako:

- a) Ne koristiti se otpisom dugova kao sredstvom pritiska ili ucjene. Tu mjeru J. Stiglitz predlaže zbog slučaja otpisa 30% duga Iraku u rujnu godine 2004. (u visini od 40 milijardi USD), koji je otpis odobrio tzv. Pariški klub (to je skupina od 19 zemalja-vjerovnika), ali pod uvjetom da se provede potpuna privatizacija i liberalizacija gospodarstva. Sličan je uvjet za otpis dugova postavljen i Nigeriji.
- b) Povratak anticikličkoj politici međunarodnog kreditiranja nerazvijenih zemalja, tj. davanju kredita u fazi slabljenja konjunktura da bi se spriječila recesija i pomoglo oživljavanju gospodarstva.
- c) Smanjenje rizika koji su izvan kontrole zemlje-dužnika, kao npr. nepovoljna promjena valutnih tečajeva, povećanje kamata, pad cijena sirovina i sl. Ugovori o zajmovima s međunarodnim financijskim institucijama morali bi sadržati klauzulu o nekom obliku zaštite zemalja-dužnika od takvih rizika.
- d) Potrebno je povećati oprez i suzdržati se u nerazvijenim zemljama od zaduživanja, imajući u vidu da je to zaduživanje mnogim zemljama donijelo više štete nego koristi. Naime veliki dio stranih zajmova odlazi na potrošnju i neproizvodne investicije bez ikakvog učinka na ubrzanje gospodarskoga razvitka. Pored česte razvojne jalovosti stranih zajmova, oni mogu imati i negativne socijalne posljedice: događa se da koristi od tih zajmova uživaju pretežno bogati društveni slojevi, a teret otplate pada na čitavo društvo, tj. na sve građane. Zbog te asimetričnosti u koristima i troškovima inozemnih zajmova, oni često vode većoj društvenoj nejednakosti i siromaštvu.
- e) Problem insolventije, odnosno dužničke krize valjalo bi regulirati međunarodnim propisima. Kao što je navedeno, zbog raznih okolnosti na koje

se ne može utjecati i neka financijski veoma odgovorna i ekonomski uspješna zemlja može postati insolventna. Takvoj bi zemlji međunarodna zajednica morala pomoći da prebrodi privremene poteškoće koje mogu zablokirati njezin razvitak. Dosad su međutim SAD sprečavale svaki polušaj uspostavljanja nekog međunarodnog mehanizma kojim bi se mogao rješavati problem insolventnosti u navedenim slučajevima.

Prirodna bogatstva – kočnica, a ne prednost u društveno-ekonomskom razvitku nerazvijenih zemalja

Mnogobrojni primjeri potvrđuju Stiglitzovu tezu da prirodna bogatstva kojima obiluju neke ekonomski nerazvijene zemlje u većini slučajeva nisu gotovo ništa pridonijela njihovom ekonomskom razvitku, društvenom napretku i smanjenju siromaštva, nego suprotno, često su čak pogoršala opće stanje njihovoga društva. Taj fenomen J. Stiglitz naziva «paradoksom prirodnog bogatstva», a sastoji se u tome da zemlje bogate prirodnim resursima često obilježavaju kronična ekonomska zaostalost i siromaštvo većine stanovništva. Jedna je od takvih zemalja, po mišljenju J. Stiglitz, Azerbejdžan, zemlja bogata izvorima nafte koji se iskorištavaju već preko stotinu godina, ali još uvijek ekonomski nedovoljno razvijena, s dohotkom po stanovniku godine 2004. od 3400 USD. Na početku 21. stoljeća otkrivena su i nova velika nalazišta nafte, a to je omogućilo višestruko povećanje proizvodnje nafte. Desecima milijardi USD, koliko se godišnje zarađuje na proizvodnji nafte, Azerbejdžan bi mogao, procjenjuje J. Stiglitz, udvostručiti svoj dohodak po stanovniku barem svakih deset godina, a to znači da bi se za narednih 25 godina, koliko će kako se predviđa trajati rezerve nafte, mogao povećati dohodak po stanovniku na oko 20.000 USD, dakle na razinu koja bi omogućila svem stanovništvu, uz pretpostavku relativno pravedne raspodjele dohotka, visok standard života. No, kako stvari stoje, smatra J. Stiglitz, vjerojatnije je da će se i Azerbejdžan pridružiti nizu ostalih nerazvijenih zemalja koje su postale žrtve tzv. «paradoksa prirodnog bogatstva». (Potrebno je napomenuti da pesimizam J. Stiglitz u slučaju Azerbejdžana možda nije opravdan: gospodarstvo te zemlje u posljednjim se godinama ipak počelo ubrzano razvijati, postigavši u godini 2004. stopu rasta BDP od 11%).

Drugi je primjer «paradoksa prirodnog bogatstva» (uvjerljiviji od Azerbejdžana) Nigerija, zemlja u kojoj se već 30 godina eksploatacijom nafte ostvaruju golemi prihodi bez ikakvoga učinka na gospodarski razvitak i na smanjenje siromaštva. (Nigerija ima 126 milijuna stanovnika, dohodak po stanovniku je 900 USD, očekivana životna dob 51 godina, pismenost 68%). Usprkos ogromnom bogatstvu naftnih rezervi dohodak po stanovniku u razdoblju 1975. – 2000. smanjen

je za 15%, a broj stanovnika koji preživljava s manje od jednoga dolara na dan povećan je od 19 na 84 milijuna. Slična je situacija bila i u Venezueli, gdje je usprkos velikim prihodima od iskorištavanja naftnih rezervi dvije trećine stanovnika živjelo u krajnjem siromaštvu (pa ne iznenađuje to što je na predsjedničkim izborima godine 1996. pobijedio Hugo Chavez, obećavši da će iskorijeniti siromaštvo).

Ipak, nigdje «prokletstvo prirodnog bogatstva» nije došlo do tako drastičnog izražaja kao u Sierra Leoneu, jednoj od najsiromašnijih zemalja svijeta (BDP po stanovniku godine 2004. bio je 500 USD, očekivana dob života 46 godina, pismenost 41%, broj stanovnika 5,8 milijuna). Ta je zemlja izuzetno bogata nalazištima dijamanata i zlata, ali je, usprkos tome prirodnome bogatstvu, utjecaj eksploatacije dijamanata i velike dobiti koja se iz toga izvlačila na razvoj zemlje bio je zanemariv, a u konačnici se pokazao kao koban. Najveću, gotovo jedinu korist od dijamanata imale su inozemne kompanije, a najviše Diamant Corporation of West Africa (DISCORWAF), koja je dio dijamantskog koncerna De Beers, koji kontrolira 80% svjetske proizvodnje i prometa dijamanata. Sierra Leone ostala je veoma siromašna zemlja i ta suprotnost između krajnjega siromaštva stanovništva, s jedne strane, i velikoga prirodnoga bogatstva koje je služilo stranom kapitalu, sa druge strane, dovela je na kraju do socijalne eksplozije u obliku dugotrajne i krvave pobune. U desetogodišnjem iznimno okrutnome građanskome ratu, koji je okončan tek vanjskom vojnom intervencijom, ubijeno je 75.000 osoba, 20.000 je osakaćeno, a 2 milijuna stanovnika je prognano. Neprocjenjivo bogatstvo dijamanata donijelo je toj nesretnoj zemlji samo patnju i prokletstvo, desetine tisuća mrtvih i osakaćenih i potpuni kaos.

Budući da prirodna bogatstva obično nisu ravnomjerno raspoređana na čitavom teritoriju određene zemlje, već su koncentrirana na nekom užem području, često se događa da izbije sukob između toga područja i ostatka zemlje. Najpoznatiji takav slučaj bio je pokušaj odcjepljenja Katange, provincije u afričkoj državi Kongo, provincije bogate nalazištima bakra, kobalta, cinka, urana i dijamanata, što je dovelo do krvavog trogodišnjeg građanskog rata. Drugi je poznati slučaj odvajanje godine 1967. nigerijske provincije Biafre, bogate naftom. I tu je okrutan građanski rat trajao tri godine, da bi 1970. godine Biafra bila na kraju pokorena i ponovno priključena matici zemlji. Prokletstvo, kako to naziva J. Stiglitz, koje prirodna bogatstva često donose nerazvijenim zemljama izražava se i kroz sklonost njihovih vlada korupciji i autoritarnom načinu vladanja. Eksploatacija prirodnih bogatstava izvor je velikih prihoda bilo stranih korporacija bilo domaćih (uglavnom državnih) poduzeća, pa se moć vlada u tim zemljama više oslanja na financijska sredstva dobijena (posredno ili neposredno) od tih prihoda, nego na političkoj podršci naroda. Nerijetko se događa da domaće korumpirane i autoritarne vlade u sprezi sa stranim interesima pljačkaju vlastitu zemlju, odnosno njezine prirodne resurse. Na taj način velika prirodna bogatstva u nekoj nerazvijenoj zemlji mogu stvoriti povoljne uvjete za diktatorski i represivni model vladanja

s osloncem na vojsku i policiju. Stoga J. Stiglitz zaključuje da se posjedovanje bogatih prirodnih resursa u siromašnim zemljama u pravilu javlja kao zapreka uvođenju i razvijanju demokracije. Znakovito je da nijedna naftom bogata zemlja Srednjeg Istoka nema politički sustav koji bi se mogao označiti demokratskim. Posljedica takvoga ekonomskoga i političkoga stanja jest rastući jaz između rasi-pnog bogatstva vladajuće malobrojne političke, poslovne i vojne elite i krajnjeg siromaštva velike većine stanovništva. S tim u vezi J. Stiglitz piše: «Politička dinamika sirovinski bogatih zemalja visoka je socijalna nejednakost. Raspolaganje prirodnim resursima služi vladama, kako u razvijenim, tako i u manje razvije-nim zemljama, održavanju i jačanju njihove političke moći i prisvajanju veliko-ga dijela dohotka dobijenog eksploatacijom tih resursa. Od sedamdesetih godina, vladajuće elite Srednjeg Istoka kupuju u Londonu i u ostalim gradovima zapadne Europe raskošne vile, odsjedaju u najskupljim hotelima i na druge se načine raz-bacuju svojim bogatstvom. A u devedesetim godinama njihov su stil preuzeli ruski oligarsi koji kupuju nekretnine i luksuzna dobra diljem svijeta». (J. Stiglitz «Die Chancen der Globalisierung», Siedler Verlag, München, 2006., str. 179).

Stiglitzova analiza upućuje na dva glavna uzroka apsurdnog fenomena da pri-rodna bogatstva najčešće donose više štete nego koristi ekonomskom i društvenom napretku nerazvijenih, siromašnih zemalja. Prvi od tih uzroka jest činjenica da je kontrolu nad tim bogatstvom u većini slučajeva na ovaj ili onaj način stekao strani kapital, i drugi, okolnost da su u tim zemljama često na vlasti korumpirani, nekompetentni i nedemokratski režimi, nerijetko u sprezi sa stranim interesima.

Zanimljiva je teza J. Stiglitz da iskustva nerazvijenih zemalja, bogatih pri-rodnim resursima, demantiraju jedno od glavnih načela klasične i neoliberalne ekonomske teorije, a koje glasi da progresivno oporezivanje demotivira ljude da štede, investiraju i da općenito destimulira poduzetničku inicijativu i kreativnost. No, ekonomska povijest mnogih nerazvijenih (i tzv. tranzicijskih) zemalja po-kazuje, suprotno tome načelu, da stjecanje bogatstva ne ovisi toliko o štedljivosti, poslovnoj motiviranosti, sposobnosti i poduzetnosti, koliko o spretnosti pojedinih ljudi ili skupina da steknu političku moć, utjecaj ili veze i da na taj način izvuku što veću osobnu korist od nacionalnih prirodnih resursa i ekonomskih potencijala. Stvaranje, odnosno stjecanje dohotka i bogatstva u tim zemljama ne ovisi presudno o poticanju motivacije za štednju i poduzetništvo, jer je glavni uvjet te privilegije politička moć, odnosno to su političke veze. Osnovni izvor bogatstva u tim okol-nostima politička su moć i utjecaj, a posjedovanje ili kontrola bogatstva sa svoje strane dalje učvršćuju tu političku moć. Radi se, dakle, o sinergičkom učinku političke moći i bogatstva. Takva je ekonomska i politička dinamika, naravno, uzrok sve dubljem socijalnom raslojavanju, zaoštavanju socijalnih suprotnosti, napetosti i antagonizama kao i velikoj političkoj nestabilnosti.

Izlaz iz te besperspektivne situacije koja blokira svaki pokušaj stvarnog društveno-ekonomskog napretka J. Stiglitz vidi, prvo, u dolasku na vlast poštene,

nekorumpirane, demokratske i istovremeno kompetentne političke snage, drugo, u društvenoj (javnoj ili državnoj) kontroli nad ključnim prirodnim resursima i strateškim ekonomskim potencijalima, i treće, u pravednoj raspodjeli bogatstva i dohotka. Ispunjenje tih triju uvjeta, po mišljenju J. Stiglitz, jedini je način da se pokrene i održi brzi ekonomski rast i da se na toj osnovi postignu opće blagostanje i društveni i nacionalni prosperitet. No, u postojećim je uvjetima velike financijske, ekonomske, medijske i političke moći globaliziranog financijskog i korporacijskog kapitala ostvarenje tih uvjeta teško očekivati u skoro vrijeme, posebno u Africi i na Bliskom Istoku. Ipak, veći se dio jugoistočne Azije i Latinske Amerike uspio se otrgnuti od kontrole međunarodnog kapitala, uspostaviti režime kojima su nacionalni, odnosno društveni interesi iznad sebičnih i partikularnih koristi vladajućih elita i tako postati gospodarima vlastite sudbine. Ti režimi često nisu savršeni, osobito ne u smislu zapadnog shvaćanja demokracije i ljudskih prava, ali je bitno da su odlučno krenuli putem brzog izvlačenja svojih zemalja iz začaranoga kruga nerazvijenosti i siromaštva, i to prije svega vlastitim snagama.

Jedna od glavnih nevolja koje bogatstvo prirodnim resursima stvara ekonomski nerazvijenim zemljama jest, kao što je već spomenuto, velika sklonost korupciji. Za tu rak-ranu mnogih siromašnih zemalja velikim su dijelom krive multinacionalne korporacije kojima se isplati potkupiti nekoliko važnih političara i službenika da bi stekle povoljnije uvjete poslovanja i tako smanjile investicione ili proizvodne troškove. U SAD je, doduše, godine 1977. donešen Foreign Corrupt Practices Act, kojim se zabranjuje američkim građanima i poduzećima podmićivanje stranih državnih službenika. Poslije je i OECD usvojio konvenciju protiv korupcije, ali, kao što napominje J. Stiglitz, ti se antikorupcijski propisi ne provode striktno ni dosljedno. Osim toga, postupak podmićivanja političara i službenika u zemljama u kojima djeluju multinacionalne korporacije obično se obavlja preko posrednika, najčešće uz pomoć raznih konzultantskih firmi, zbog čega je teško utvrditi koji dio njihove provizije otpada na stvarne troškove konzultacije, a koliko na podmićivanje. Zbog svega su toga raširenost i razmjeri korupcije u djelovanju multinacionalnih korporacija u nerazvijenim (i tranzicijskim) zemljama, po sudu J. Stiglitz, mnogo veći nego što se pretpostavlja. Zbog nejednake pregovaračke moći i zbog korupcije daleko najveću korist od eksploatacije prirodnih bogatstava nerazvijenih i siromašnih zemalja ubiru strane korporacije. Ako bi doista vladali tržišni zakoni, u što se zaklinju zagovornici neoliberalnog kapitalizma, onda prihodi multinacionalnih korporacija koje se bave eksploatacijom nafte, plina i drugih prirodnih bogatstava ne bi smjeli prelaziti razinu normalnog prinosa uloženoga kapitala, a tzv. «sirovinska renta», tj. ekstra dobit koja proizlazi iz vrijednosti same sirovine, morala bi pripasti zemlji u kojoj se nalazi sirovina o kojoj se radi. Multinacionalni naftni i rudarski koncerni nastoje prihode zemlje–domaćina svesti na minimum i prisvojiti sav ekstraprofit, uključujući i onaj koji je nastao porastom cijena (kao što je bio slučaj u sedamdesetim godinama 20. stoljeća, pa zatim 2004. i 2005., kada su cijene nafte višestruko povećane).

Zadržavanje, odnosno ponovno stjecanje vlasništva nad prirodnim resursima, po Stiglitzovom uvjerenju, ima ključnu važnost za očuvanje suvereniteta i za društveno-ekonomski razvitak nerazvijenih zemalja. Usprkos pritiscima MMF, te bi se zemlje morale oduprijeti totalnoj privatizaciji svojih ekonomskih potencijala, osobito onih povezanih s eksploatacijom prirodnih resursa. Zbog svoje financijske moći, velikoga pregovaračkoga iskustva i sklonosti suptilnom (ili manje suptilnom) podmićivanju domaćih političara i dužnosnika, strane korporacije dolaze do kontrole ili vlasništva nad prirodnim bogatstvima nerazvijenih zemalja u pravilu mnogo ispod realne cijene. Najčešći je argument u prilog totalnoj privatizaciji MMF i zagovornika neoliberalne doktrine teza da su privatna poduzeća efikasnija od državnih, zapravo da su državna poduzeća a priori neprofitabilna. J. Stiglitz, međutim, smatra da je taj argument više ideološke, nego znanstveno-ekonomske naravi. On smatra da je glavni razlog moguće niže učinkovitosti državnih poduzeća nedovoljno ulaganje u nove tehnologije i lošiji menadžment, a to su nedostaci koji se mogu ukloniti i bez privatizacije. Kao primjer iznimno uspješnoga državnoga poduzeća J. Stiglitz navodi malezijski državni koncern Petronas, on je svoje poslovanje počeo širiti diljem svijeta. Bivši malezijski premijer dr. Mahathir bin Mohamed izjavio je da za uspješan razvitak i prosperitet svoje zemlje mora zahvaliti ponajprije tome što je Malezija, za razliku od zemalja koje su podlegle pritiscima ili izazovima privatizacije, uspjela sačuvati najveći dio svojih prirodnih resursa i potencijala. (ibid. str. 186). Drugi su primjer uspješnoga poslovanja državnih poduzeća državni rudnici bakra u Čileu, koji proizvode polovinu ukupne proizvodnje bakra (druga je polovina u rukama stranih korporacija). Državna poduzeća rade jednako profitabilno kao i strana, ali strane firme najveći dio profita iznose izvan zemlje, a domaća državna poduzeća cijelu svoju dobit reinvestiraju u razvitak čileanske ekonomije.

Najdrastičniji primjer poraznih posljedica privatizacije prirodnih resursa za nacionalne interese jedne zemlje jest Rusija devedesetih godina, nakon raspada Sovjetskog Saveza. Urušavanjem dotadašnje političke i ekonomske strukture ruska je privreda postala u kritičnoj mjeri ovisna o prirodnim bogatstvima: prema nekim se procjenama 70% BDP tih godina zasnivao na eksploataciji nafte, plina i rudnog bogatstva. Skupina tzv. oligarha, spretnih ljudi s dobrim političkim vezama uz zanemarive je iznose kupila najveći dio prirodnih resursa i drugih ekonomskih potencijala Rusije. Procjenjuje se da je vrijednost na taj način privatizirane (u stvari opljačkane) narodne imovine iznosila više od tisuću milijardi USD. (ibid. str. 187). Velikim dijelom dohotka dobijenog eksploatacijom privatiziranih prirodnih resursa nije se koristilo za razvijanje zemlje, već je taj dohodak prebačen u inozemstvo ili je služio raskošnom životu oligarha, novopečenih milijardera. Zahvaljujući činjenici da većina novih vlasnika nacionalnog bogatstva nije plaćala porez, vlada novog predsjednika Vladimira Putina izvršila je renacionalizaciju najvažnijih novostvorenih privatnih poslovnih carstava (najpoznatiji je

slučaj najveće ruske privatne naftne korporacije Jukos i njezina vlasnika Mihaila Hordokovskog). Razlika između kobnih posljedica privatizacije prirodnih resursa Rusije i drugih nerazvijenih zemalja, kako ističe J. Stiglitz, jedino je u tome što je u slučaju Rusije to bogatstvo opljačkala (doduše dijelom privremeno) šaćica spretnih i beskrupuloznih Rusa, a u većini drugih nerazvijenih zemalja taj su posao obavile strane korporacije. (ibid. 188).

Primjeri Rusije i drugih zemalja u kojima su prirodna bogatstva i ključni ekonomski potencijali na ovaj ili onaj način otuđeni i izmakli kontroli naroda zemlje u kojoj se nalaze, potkrepljuju tezu J. Stiglitz da je zadržavanje vlasništva, odnosno kontrole nad strateškim nacionalnim resursima uvjet očuvanja identiteta, suvereniteta i prosperiteta neke zemlje, a osobito male i ekonomski nerazvijene (ili nedovoljno razvijene) zemlje. Chavez i Putin našli su načina da ponovno steknu kontrolu nad glavnim prirodnim bogatstvima svoje zemlje, što se ubrzo odrazilo na gospodarsko oživljavanje i jačanje međunarodnog položaja njihovih zemalja. Djelomičan je uspjeh u tome pogledu i Bocvana, koja je revizijom ugovora s dijamantskim koncernom De Beers uspjela povećati svoj udio u prihodima od eksploatacije nalazišta dijamanta od 15% na 50% (što istodobno pokazuje i razmjere dotad izgubljenih sredstava toliko potrebnih toj siromašnoj zemlji).

Neoliberalna globalizacija – obilježja, posljedice, potreba promjena

Za J. Stiglitz nije sporno da su zapadne razvijene zemlje, predvođene Sjedinjenim državama, stvorile svjetski ekonomski poredak, uključujući aktualni model globalizacije, u skladu sa svojim interesima, a to znači na štetu nerazvijenih zemalja Trećega svijeta. Raspad Sovjetskog Saveza i Varšavskog pakta omogućio je SAD, kao predvodniku neoliberalne globalizacije, da cijelome svijetu s više ili manje uspjeha nametne ekonomski model koji služi interesima međunarodnoga financijskoga kapitala i transnacionalnih korporacija. Neizbježna je posljedica takvoga modela globalizacije produbljivanje jaza između malobrojnih dobitnika i ogromnoga broja gubitnika globalizacije. I umjesto da se neodrživost toga modela shvati prije nego što ekonomske i socijalne nejednakosti, suprotnosti i napetosti dostignu kritičnu razinu, radikalni su sljedbenici neoliberalne doktrine odlučili, kako navodi J. Stiglitz, da postojeću premoć SAD i zapadnog financijskog i korporacijskog kapitala iskoriste za učvršćivanje i zadržavanje te premoći i hegemonije. (ibid. str. 342), ali je problem toga scenarija to što on izaziva sve jače nezadovoljstvo i sve aktivniji otpor, ne samo u zemljama Trećega svijeta, nego i gubitnika globalizacije unutar industrijski razvijenih zemalja Zapada.

Tri su razloga rastućeg socijalnog raslojavanja i polarizacije i s tim povezanih sve oštrijih socijalnih napetosti unutar razvijenih zemalja Zapada, posebno u SAD. Prvo, suvremeni tehnološki napredak, odnosno informatička revolucija i robotika drastično smanjuju potrebu za ljudskim radom po jedinici proizvoda i usluga. Drugo, vlade koje su prihvatile neoliberalnu ekonomsku politiku podržavaju sve bezobzirniji i arogantniji privatni kapital u ukidanju prava radnika izbornih i stečenih u posljednjih stotinu i više godina. I treće, u potrazi za što jeftinijom radnom snagom, za nižim troškovima i za većim profitima znatan dio industrije iz zapadnih zemalja premješta se u zemlje Trećega svijeta (čuvani «outsourcing»). To su u početku bile uglavnom radno-intenzivne industrije u kojima je prevladavala nekvalificirana radna snaga, ali se u posljednje vrijeme u nerazvijene zemlje premještaju i industrijske grane visoke tehnologije koje zahtijevaju visoko kvalificiranu radnu snagu. Procjenjuje se da je u SAD zbog premještanja industrije u zemlje Trećega svijeta u tijeku 2001.-2004. izgubljeno 2,8 milijuna radnih mjesta. Istovremeno se naglo smanjio udio industrije u ukupnoj zaposlenosti: dok je godine 1945. u SAD u industriji radilo 37% od ukupnoga broja zaposlenih radnika, taj se udio u godini 2005. smanjio na 11%.

Negativnim posljedicama neoliberalne globalizacije znatno su pridonijele i međunarodne financijske i trgovinske institucije koje su prihvatile neoliberalnu ideologiju i koje su postale instrument njezine realizacije. Tu ideologiju, koja ignorira etičke, humane, socijalne i ekološke posljedice ekonomskih odluka, osobito uporno provodi, kako ističe J. Stiglitz, MMF koji često zahtijeva od centralnih banaka da svoju djelatnost ograniče na monetarnu stabilnost, bez obzira na dugoročne razvojno-ekonomske i socijalne posljedice. Rezultat je takve politike, doduše, niska inflacija, povoljan i stabilan tečaj domaće valute, ali i nedovoljan ekonomski rast i visoka nezaposlenost. J. Stiglitz stalno naglašava da glavni cilj ekonomske i razvojne politike ne bi smio biti suzbijanje inflacije, već to mora biti smanjenje nezaposlenosti, a monetarna je stabilnost poželjna samo ako služi poticanju održivoga ekonomskoga razvitka kao jedinoga trajnoga načina smanjenja nezaposlenosti. S time u vezi često se ističe primjer istočnoazijskih zemalja, koje nisu prihvatile preporuke Washingtonskog sporazuma i MMF i koje su upravo zato ostvarile iznimno uspješan tehnološki i ekonomski napredak, za razliku od zemalja koje slijede neoliberalnu politiku MMF sa često pogubnim ekonomskim i socijalnim posljedicama.

Pored sve većih disproporcija i dispariteta u raspodjeli dohotka, kako na globalnoj, tako i na nacionalnoj razini, postojeći model globalizacije pati od «demokratskog deficita»: ta globalizacija nije demokratski legitimirana, njezini ciljevi i metode nisu demokratski zasnovani, već se zasnivaju na ekonomskim interesima i moći. Da bi se uklonio taj bitan nedostatak, morale bi u određivanju ciljeva i pravila globalizacije veću ulogu imati reformirane, demokratski konstituirane međunarodne institucije, prije svega institucije Ujedinjenih naroda, koje bi u pro-

ces globalizacije ugradile, pored načela ekonomske koristi i načela socijalne pravde, solidarnosti, tj. univerzalna etička i humana načela kao i imperativ očuvanja prirode.

Globalizacija se očito ne može izbjeći: globalna je cirkulacija informacija, ideja, znanja, tehnologije, kapitala i ljudi, kao neizbježan i potencijalno progresivan proces u razvitku ljudske civilizacije nezaustavljiva. Većina suvremenih pozitivnih i negativnih procesa, fenomena i problema nepovratno su globalizirani. Od negativnih problema dovoljno je spomenuti zagađenje atmosfere, širenje zaraznih bolesti i terorizam, koji se mogu riješiti samo na globalnoj razini, odnosno samo usklađenom međunarodnom akcijom. Globalizaciju, dakle, valja prihvatiti kao neizbježan i potencijalno progresivan proces u razvijanju ljudske civilizacije, ali je njezine ciljeve, mehanizme i pravila potrebno mijenjati da ona ne bi generirala disproporcije, disparitete, nepravde, antagonizme i sukobe i da ne bi služila samo ili pretežno bogatima i moćnima, već svim zemljama, svim društvenim slojevima, svim ljudima, čitavome čovječanstvu.

No, usvajanje i provođenje organizacijskih, pravnih, ekonomskih i političkih reformi koje predlaže J. Stiglitz, a koje vode remodeliranju globalizacije, ne bi bilo dovoljno da se globalizacija uzdigne na višu civilizacijsku razinu, da postane bitan dio nove postindustrijske, postmoderne, postkapitalističke civilizacije. Osim nove tehnologije (koja već postoji) i osim novih ekonomskih pravila, novih međunarodno važećih pravnih normi i novih međunarodnih odnosa (koje tek valja ostvariti), bit će potrebne i duboke promjene u individualnoj svijesti ljudi i u kolektivnoj svijesti društva. Naime, dok tijekomov suvremenog svakodnevnog života gotovo svemu (komunikacijskoj, medijskoj, znanstvenoj, ekonomskoj, političkoj itd.) postaju svakim danom sve više globalni, lokalnom je ostala individualna i kolektivna svijest. Problemi suvremene civilizacije, prema tome, neće se moći uspješno riješiti, niti će se moći iskoristiti progresivan potencijal globalizacije sve dok se ne prevladaju uska partikularna (lokalna i nacionalna) stajališta, okviri i interesi i dok se ne razviju i ne prevladaju globalni pristup i kozmopolitska svijest. (Potrebno je, međutim, naglasiti da razvitak i jačanje kozmopolitske svijesti ne znači nestajanje etničkoga identiteta i nacionalne svijesti, već znači njihovo povezivanje i usklađivanje sa širom, globalnom cjelinom, jer bez toga globalnoga umreživanja nijedno pojedinačno društvo, nacija ili država u suvremenim uvjetima ne može napredovati).

Glavni zaključci i prijedlozi J. Stiglitz

- Sustav međunarodne trgovine i financija, jednako kao i međunarodnih ekonomskih odnosa općenito, koji je u posljednjim desetljećima poznat pod nazivom

globalizacija, prilagođen je potrebama bogatih industrijskih zemalja i interesima međunarodnog financijskog i korporacijskog kapitala.

- Tim interesima služe i vodeće međunarodne ekonomske institucije: Svjetska banka, Međunarodni monetarni fond (MMF) i Svjetska trgovinska organizacija (WTO), koje su prihvatile neoliberalnu ekonomsku doktrinu, kojoj je glavni cilj najveća moguća ekonomska efikasnost bez obzira na socijalne i ekološke posljedice.

- Na svršetku prošloga stoljeća kritike i otpori protiv postojećega modela globalizacije postali su sve glasniji i aktivniji. Glavni je razlog te sve masovnije pobune protiv globalizacije u zemljama Trećega svijeta porast broja nezaposlenog i siromašnog stanovništva, a u razvijenim su industrijskim zemljama to povećani dispariteti između bogatih i siromašnih društvenih slojeva.

- Najbolnija je posljedica globalizacije stalni porast stanovnika našeg planeta koji žive u siromaštvu, s dnevnom potrošnjom od dva dolara (ili manje) po stanovniku. Od 6,5 milijardi stanovnika svijeta 2,6 milijardi, tj. njih 40% živi u siromaštvu, a to je 36% više nego godine 1981.

- Ipak, razvojne šanse ekonomski nerazvijenih zemalja i u uvjetima postojeće neoliberalne globalizacije nisu potpuno bezizgledne, kao što pokazuju primjeri nekih zemalja jugoistočne Azije (osobito Kine), koje su uspjele iskoristiti globalizaciju u svome interesu, ali je za takav uspjeh bilo potrebno slijedeće: a) da istovremeno s otvaranjem prostora slobodnom unutarnjem i vanjskom tržištu roba, kapitala, radne snage jednako kao i slobodnom poduzetništvu, država zadrži usmjeravajuću, regulatornu i korektivnu ulogu u društveno-ekonomskom razvitku; b) da država nacionalnom strategijom razvitka i kontrole ključnih prirodnih resursa i ekonomskih potencijala štiti dugoročne nacionalne i općedruštvene interese; c) da se ekonomski razvitak ne shvaća samo kao povećanje društvenog bruto proizvoda, već kao sredstvo za povećanje zaposlenosti, obrazovnog, zdravstvenog i općeg standarda stanovništva, čime se osiguravaju socijalna kohezija i politička stabilnost.

- Stajalište pobornika neoliberalne globalizacije da slobodna međunarodna trgovina jednako koristi svim zemljama bez obzira na stupanj njihove ekonomske razvijenosti običan je mit. To je najočitiije razotkrio sporazum o slobodnoj trgovini između SAD, Kanade i Meksika iz godine 1994. (NAFTA): u tijeku njegovog desetgodišnjeg provođenja (1994.-2004.) godišnja stopa rasta u Meksiku pala je od prethodnih 3,2% na 1,8%. Razlog: slobodan uvoz subvencioniranih i zato jeftinijih američkih poljoprivrednih proizvoda gušio je meksičku poljoprivredu, a meksička industrija nije bila dorasla konkurenciji tehnološki naprednije američke industrije.

- Liberalizacija vanjske trgovine otvorila je širom vrata nerazvijenih poljoprivrednih zemalja uvozu jeftine industrijske robe iz industrijskih zemalja, blokira-

jući na taj način industrijalizaciju siromašnih agrarnih gospodarstava. Istovremeno uvoz subvencioniranih poljoprivrednih proizvoda iz industrijskih zemalja u mnogo je slučajeva onemogućio razvitak domaće poljoprivrede. Povrh toga visokim uvoznim carinama i na druge načine (antidampinške carine) otežava se uvoz poljoprivrednih proizvoda iz zemalja Trećega svijeta u industrijske zemlje: procjenjuje se da su prihodi industrijskih zemalja proizašli iz sprečavanja uvoza iz siromašnih zemalja veći od ukupne pomoći koje primaju te zemlje.

- Posebno je štetno na modernizaciju i razvitak poljoprivrede u nerazvijenim zemljama utjecalo obilato subvencioniranje poljoprivredne proizvodnje u razvijenim industrijskim zemljama, kojim se smanjuju troškovi i cijene tih proizvoda na razinu koja onemogućuje konkurenciju nerazvijenih zemalja, onemogućujući na taj način izvoz iz tih zemalja i gušeći napredak njihove poljoprivrede. Razmjeri subvencija u SAD, Europskoj Uniji i u Japanu pokazuje podatak da njihov ukupan iznos premašuje tri četvrtine društvenoga proizvoda svih afričkih zemalja južno od Sahare.

- Slobodno djelovanje tržišnih zakona u međunarodnoj trgovini i općenito u međunarodnim ekonomskim odnosima narušavaju sve moćnije multinacionalne korporacije, koje se u posljednjim godinama udružuju u razne kartele i koncerne s monopolskim položajem na pojedinim tržištima. Moćne strane korporacije zahtijevaju od nerazvijenih zemalja u koje premještaju svoje pogone ustupke i povlastice u područjima radnih odnosa, zaštite okoliša i poreza da bi povećale svoje profite.

- Inozemni dugovi u mnogim nerazvijenim zemljama dosegli su kritičnu granicu, blokirajući svaki pokušaj pokretanja razvitka. O razmjerima i posljedicama tih dugova govori podatak da je njihova godišnja otplata veća od ukupnoga priljeva stranog kapitala u obliku zajmova i pomoći. Dogodila se tako apsurdna situacija: financijski kapital umjesto da se kreće od bogatih prema siromašnima, odlazi u suprotnome smjeru.

- Drugi je paradoks u odnosima bogatih industrijskih zemalja i nerazvijenih siromašnih zemalja to što su prirodna bogatstva tih zemalja često kočnica umjesto da budu prednost u njihovom razvitku. Razlog je «paradoksu prirodnog bogatstva» činjenica da je kontrola tih bogatstava najčešće u rukama stranoga kapitala, koji ih bezobzirno eksploatira. Pored toga, postojanje bogatih prirodnih resursa, velikih prihoda i ekstra dobiti koje donosi njihovo iskorištavanje stvara pogodne uvjete za pojavu korumpiranih i nedemokratskih režima u nekim nerazvijenim zemljama.

- Vlasništvo, odnosno kontrola ključnih prirodnih resursa i strateških ekonomskih potencijala bitan je uvjet, ne samo za uspješan gospodarski razvitak, nego i za očuvanje identiteta i suvereniteta neke zemlje, osobito za male i nerazvijene, odnosno nedovoljno razvijene zemlje. Mnogi primjeri uspješnih državnih korpo-

racija u Kini, Rusiji, Maleziji, Singapuru, Južnoj Koreji, Tajvanu, Čileu i drugdje ne podupiru argument sljedbenika neoliberalne ekonomske doktrine da su državna poduzeća a priori neučinkovita i neprofitabilna. Iskustvo pokazuje da učinkovitost ne ovisi o vrsti vlasništva, već o sposobnosti menadžmenta.

- Bitna je slabost i dugoročna neodrživost aktualnoga modela globalizacije, pored ostaloga, i što ona nema demokratske osnove: njezini ciljevi, metode i pravila djelovanja ne zasnivaju se na volji i interesima većine stanovnika našega planeta, nego na odlukama i interesima centara financijskoga i korporacijskoga kapitala. Aktualna globalizacija, prema tome, pati od «demokratskog deficita». Da bi se globalizacija demokratizirala bilo bi potrebno, prvo, u određivanju njezinih ciljeva i pravila dati veću ulogu reformiranim i demokratski konstituiranim međunarodnim institucijama, ponajprije institucijama Ujedinjenih naroda, i drugo, u ciljeve i pravila globalizacije moralo bi se ugraditi, pored načela ekonomske korisnosti, i načela socijalne pravde i solidarnosti, odnosno univerzalna etička i humana načela.

- Usprkos svojim slabostima i štetnim posljedicama globalizacija je kao proces internacionalizacije tijekom informacija, ideja, roba, kapitala i ljudi i kao kozmopolitizacija ekonomije, društva, politike i kulture nezaustavljiva. Taj je proces prije svega neizbježna posljedica suvremene informatičke revolucije i općenito logični slijed civilizacijskoga napretka. Prema tome, uzaludni su i besmisleni otpor i borba protiv globalizacije kao takve. Ono što se nameće kao povijesna potreba jest remodeliranje globalizacije, tj. promjena njezinih ciljeva, njezinih pokretačkih sila, njezinih pravila i metoda.

- Slabosti aktualne globalizacije velikim su dijelom posljedica zaostajanja pravne, institucionalne i političke globalizacije za komercijalnom, financijskom i općenito ekonomskom globalizacijom. Da bi globalizirano gospodarstvo bilo uravnoteženo i stabilno, socijalno pravedno i ekološki održivo, morali bi se izgraditi odgovarajuće globalno zakonodavstvo i odgovarajuće demokratske globalne institucije.

- Zbog velike financijske i ekonomske moći i zbog velikog medijskog i političkog utjecaja multinacionalnih korporacija, bilo bi potrebno međunarodnim propisima regulirati njihovo djelovanje da bi se spriječile zloupotrebe te moći na račun općedruštvenih interesa. Tim bi propisima valjalo obvezati korporacije i njihove menadžere da, osim promicanja interesa svojih dioničara, poštuju i prava i interese svojih zaposlenika i interese društvene zajednice u kojoj djeluju.

- Kod inozemnih dugova morali bi se dosljedno provesti program otpisa dugova visoko zaduženim siromašnim zemljama (Program for highly indebted poor countries), zatim prijedlozi pokreta «Jubilee 2000» i prijedlog iznešen godine 2005. na sastanku skupine industrijskih zemalja G-8 da se potpuno otpišu dugove osamnaest najsiromašnijih zemalja.

Nekoliko napomena o budućnosti globalizacije

Jedna od najvećih svjetskih financijskih i investicijskih kompanija, Goldman Sachs, proglasila je godine 2003. najpropulzivnijim ekonomijama svijeta Kinu, Indiju, Rusiju i Brazil. Budući da se radi (osim Rusije) o zemljama Trećega svijeta, odnosno o tzv. zemljama u razvoju, koje su u uvjetima neoliberalne globalizacije uspjele pokrenuti iznimno brzi razvitak i modernizaciju svojih ekonomija, bit će korisno ukratko ispitati kako su one to postigle. Što se Kine tiče dovoljno je podsjetiti da njezino gospodarstvo već treće desetljeće raste po godišnjoj stopi od 9%-10%, da je Kina godine 2005. postala vodeći uvoznik informatičke opreme u SAD, da su njezine devizne rezerve porasle od 180 milijardi USD u godini 2000. na tisuću milijardi USD u godini 2006. Indija se s malim zakašnjenjem priključila Kini, pa će već godine 2007., kako se predviđa, dostići stopu rasta BDP od 9,2%, tako da će sa BDP od 3.980 milijardi USD postati četvrta ekonomska sila svijeta (iza SAD sa BDP u vrijednosti od 13.000 milijardi USD, Kine 10.000 milijardi USD i Japana 4.050 milijardi USD). Iznenadan, fenomenalni ekonomski uzlet Kine i Indije ima nekoliko zajedničkih obilježja, a to su: a) ekonomska liberalizacija, tj. otvaranje prostora slobodnom tržištu i privatnom poduzetništvu i otvaranje zemlje slobodnijem uvozu roba, kapitala, tehnologije i poduzetništva; b) zadržavanje državne kontrole nad strateškim prirodnim resursima i ključnim ekonomskim potencijalima; c) vodeća uloga države u oblikovanju i ostvarenju nacionalne razvojne strategije; d) razvojna politika s naglašenom socijalnom komponentom – smanjenje siromaštva, zaštita radnih prava, besplatno obrazovanje i unapređenje opće zdravstvene zaštite. Zahvaljujući takvoj politici Kina i Indija uspjele su osjetno smanjiti broj ekstremno siromašnih (sa dnevnom potrošnjom po stanovniku od jednog USD ili manje). U Kini je taj broj smanjen od 375 milijuna u godini 1980. na 212 milijuna u godini 2001., a procjenjuje se da će godine 2015., ako se nastave sadašnji trendovi, biti sveden na svega 16 milijuna. (Thomas L. Friedman «The World is Flat – A Brief History of Globalized World in the Twenty-first Century», Penguin Books Ltd., London, 2005, str. 315). U Indiji je isto tako u tijeku smanjenje broja ekstremno siromašnog stanovništva: od 362 milijuna u godini 1990. njihov je broj smanjen na 300 milijuna u godini 2001., a predviđa se smanjenje na 116 milijuna u godini 2015. (ibid.)

Brazil, doduše, ne bilježi tako impresivan gospodarski rast kao Kina i Indija, ali nakon dolaska na vlast godine 2002. vođe radničke partije Brazila, Luiz Inacio Lula da Silva i poslije napuštanja neoliberalne ekonomske politike, ta zemlja od 184 milijuna stanovnika ostvaruje godišnje stope rasta BDP od 4%-5%, bilježi godišnji suficit vanjskotrgovinske bilance od 40 milijardi USD, otvara godišnje oko milijun novih radnih mjesta, a nezaposlenost je godine 2006. smanjena na 7%.

Zanimljivo je da je Goldman Sachs uvrstio u najpropulzivnije svjetske ekonomije i Rusiju, gospodarstvo koje je u devedesetim godinama prošloga stoljeća, zahvaljujući brzopletoj i pogrešnoj privatizaciji i liberalizaciji (po preporukama MMF i na crti neoliberalne ekonomske doktrine) bilo temeljito devastirano. Do preokreta je došlo godine 1999. izborom V. Putina za predsjednika Rusije, koji se brzo i učinkovito obračunao sa pripadnicima tzv. oligarhije. On je proveo nacionalizaciju ključnih prirodnih resursa i ekonomskih potencijala, uveo financijsku disciplinu i pokrenuo ekonomski razvitak, tako da je stopa rasta BDP u godini 2006. dostigla 7% (obnovi i dinamiziranju ruskoga gospodarstva znatno je pridonio porast cijena nafte na svjetskome tržištu).

Bez obzira na razlike u razvojnim uvjetima i strategijama Kine, Indije, Brazila i Rusije, po Goldman Sachsu četiri najpropulzivnija gospodarstva svijeta, može se uočiti kod svih četiriju zemalja, pored već navedenih sličnosti u kombinaciji slobodnoga tržišta i poduzetništva s usmjeravajućom, regulatornom i kontrolnom ulogom države i naglaska na socijalne aspekte razvojne politike, još jedno zajedničko obilježje: sve su četiri zemlje ogromne po svojem teritoriju i po broju stanovnika. Kina ima 9,6 milijuna četvornih km teritorija i 1,3 milijarde stanovnika, Indija 3,3 milijuna četvornih km i 1,1 milijardi stanovnika, Brazil 8,5 milijuna četvornih km i 184 milijuna stanovnika i Rusija 17 milijuna četvornih km i 144 milijuna stanovnika. Liberalizacija tržišta i slobodno poduzetništvo oslobodili su u tim zemljama veliku razvojnu inicijativu i energiju, koju je poticala, usmjerivala i regulirala država, štiteći i promičući dugoročne, opće interese. Kina, Indija, Brazil i Rusija uspjele su, zahvaljujući navedenim okolnostima, da i u uvjetima neoliberalne globalizacije (koja, kako tvrdi J. Stiglitz, ne ide na ruku ekonomski nerazvijenim zemljama) pokrenu razvitak svojih ekonomija i to neuobičajeno brzim ritmom.

Sa druge strane, postoje 43 afričke zemlje južno od Sahare, u kojima je globalizacija pogoršala ekonomske i socijalne uvjete: broj ekstremno siromašnoga stanovništva u njima je povećan od 217 milijuna godine 1990. na 313 milijuna u godini 2001. (od ukupno 588 milijuna stanovnika), a predviđa se da će godine 2015. dosegnuti 340 milijuna. Subsaharske zemlje pretežno su male zemlje, često s nestabilnim i slabim (a u dosta slučajeva i korumpiranim vladama), sa prirodnim resursima najvećim dijelom pod kontrolom stranog kapitala, bez vlastite strategije razvitka (i bez kompetentnih vlada koje bi ih mogle realizirati). Od ukupno 43 subsaharske zemlje njih više od polovine imaju manje od deset milijuna stanovnika. Fragmentiranje subsaharske Afrike na veliki broj relativno malih država s proizvoljnim granicama, bez obzira na povijesne, zemljopisne i etničke kriterije, uglavnom je posljedica dugogodišnje kolonijalne vladavine, sa svrhom da se olakšaju novi oblici kontrole i eksploatacije njihovih prirodnih resursa i radne snage u obliku neokolonijalizma, odnosno neoliberalne globalizacije. Za 21. stoljeće neshvatljivo i neprihvatljivo bijedni životni i zdravstveni uvjeti u kojima

živi većina stanovnika tih zemalja najbolje se očituju u niskoj očekivanoj životnoj dobi, koja se kreće između 40 i 50 i u veoma visokom stupnju kronične nezaposlenosti koja u većini slučajeva iznosi 30%-50%. Gotovo desetina svjetskoga stanovništva koje živi u subsaharskoj Africi najvećim je dijelom isključena iz tijekova suvremene civilizacije; njima neoliberalna globalizacija ne samo da nije pomogla, nego je i pogoršala njihov položaj, a to očito pokazuju podaci o porastu broja krajnje siromašnih i nezaposlenih stanovnika.

Agonija subsaharske Afrike postaje prioritetan globalni problem, jer je sadašnje stanje tih zemalja s gotovo 600 milijuna stanovništva nepodnošljivo i nespojivo s minimalnim humanim standardima suvremene civilizacije. Subsaharskom Afrikom haraju glad, endemijsko siromaštvo, masovna nezaposlenost, AIDS i druge zarazne bolesti, a nepismeno je više od 40% odrasloga stanovništva. Dosadašnje parcijalne mjere pomoći, kao što su djelomičan otpis dugova i sporadična financijska i humanitarna pomoć i sl., nisu dovoljne. Od velike pomoći ne bi bio ni drugačiji, pravedniji model globalizacije. Jedino sveobuhvatan, usklađen, dugoročan međunarodni program ekonomskog i socijalnog razvitka, izrađen u suradnji s domaćim vladama i stručnjacima, pod vodstvom posebne agencije UN, mogao bi uz godišnju financijsku pomoć od oko stotinu milijardi USD izbaviti za pet do deset (ili više) godina desetinu čovječanstva iz bijede i osigurati održivi razvitak. Ta bi akcija masivne, koordinirane pomoći zapadnih zemalja «crnoj» Africi bila zapravo vraćanje duga tome kontinentu za svojevremeno brutalno odvođenje desetine milijuna robova na prisilni rad na plantažama i u rudnicima Amerike i za stoljetnu eksploataciju koju su provodile europske kolonijalne sile.

Na buduće poželjne promjene u ciljevima, vodećim sudionicima, pravilima i učincima globalizacije bitno će utjecati tekući, a još više predvidivi budući dalekosežni preokreti na međunarodnoj sceni u području raspodjele globalne ekonomske, političke i vojne moći, a time i utjecaja na globalna kretanja. Po mnogim se znakovima može zaključiti da se doba unipolarnoga svijeta obilježenog gotovo apsolutnom dominacijom SAD, koje traje od rušenja berlinskoga zida, bliži kraju. Uzletom Kine kao nove svjetske supersile, brzim usponom Indije sa sličnim (iako zasad s veoma diskretnim) pretenzijama globalnog igrača, zatim vjerojatnom konsolidacijom i jačanjem Europske Unije i njezinom sve većom samostalnom ulogom u svjetskim poslovima, pa oporavkom i povratkom na međunarodnu scenu Rusije, i na kraju oslobađanjem Latinske Amerike od hegemonije SAD, rađa se sasvim nova međunarodna, globalna konstelacija koja će izazvati znatne promjene u prirodi globalizacije.

Za nastajanje novog multipolarnoga svijeta najvažniji je bez sumnje nagli uspon Kine i njezina sve veća uloga u međunarodnoj trgovini, financijama, pa i politici. Kina sustavno i uporno širi svoj utjecaj u Aziji, Africi i u Latinskoj Americi. Na tim kontinentima američki ekonomski i politički utjecaj slabi, a sve

aktivnije i ambicioznije nastupa Kina. Posjet kineskog predsjednika Hu Jintaoa afričkim državama u veljači godine 2007. potvrdio je novu ulogu Kine i njene ambicije u međunarodnim odnosima. Tom je prilikom potpisan niz bilateralnih trgovačkih sporazuma, oprošteni su dugovi nekim afričkim zemljama, sklopljeni su ugovori o financijskoj pomoći, priznato je pravo tih zemalja da kontroliraju svoja prirodna bogatstva. Za vrijeme toga posjeta kineski je predsjednik ponovio da je jedno od osnovnih načela kineske vanjske politike pružanje pomoći i jačanje suradnje s nerazvijenim zemljama bez miješanja u njihove unutarnje stvari i uz potpuno poštovanje njihove suverenosti. U istom je duhu bila i izjava zamjenika ministra vanjskih poslova Kine Zhai Juna u studenome godine 2006.: «Mi nikada ne namećemo drugim zemljama naše vrijednosti... i mi ne dopuštamo da druge zemlje nameću svoje vrijednosti nama». (Newsweek, 19.2.2007.). Taj se model vanjske politike pokazao veoma uspješnim: kineska trgovinska razmjena s Afrikom skočila je od 10,6 milijardi USD u godini 2002. na 40 milijardi USD u godini 2006., a kineska financijska pomoć afričkim zemljama premašila je godine 2005. iznos koji daju SAD (samo su nepovratne donacije Kine dosegle te godine iznos od 8 milijardi USD, dvostruko više od SAD. (Newsweek, 9.4.2007.).

U Europskoj Uniji nije još, doduše, završen proces gospodarske i političke integracije, niti je izgrađen jedinstveni sustav vanjske i sigurnosne politike, ali je ipak ta zajednica europskih država izrasla u snažnog i dovoljno samostalnog i homogenog megaigrača na svjetskoj pozornici. Iako neoliberalni kritičari zamjeraju Europskoj Uniji da je njezino tržište rada nedovoljno fleksibilno, a socijalna davanja previsoka, EU je u tempu ekonomskoga rasta godine 2006. prestigla SAD: stopa rasta BDP te je godine u EU iznosila 3,4% (u SAD oko 2%), uz pad stope nezaposlenosti na 7,4% i otvaranje tri milijuna novih radnih mjesta. Europska unutarnja politika (s naglašenom socijalnom notom) i njezina vanjska «mekka» politika nailaze na sve veće simpatije diljem svijeta. Tome svakako pridonosi činjenica da Europa daje 70% ukupne financijske i humanitarne pomoći nerazvijenim i siromašnim zemljama. O porastu globalnoga ugleda Europe američki publicist Jeremy Rifkin kaže slijedeće: «Dok se američki duh umorio i izgubio snagu, sve veću globalnu privlačnost dobiva «europski san», koji naglašava društvenu solidarnost umjesto autonomije pojedinca, kulturnu raznolikost umjesto asimilacije, kvalitetu života umjesto akumulacije bogatstva, održivi razvitak umjesto neograničenog rasta (bez obzira na ekološke posljedice)». (Newsweek, 26.3.2007.).

Na mogućnost promjene postojećega modela neoliberalne globalizacije ukazuje i nedavni preokret u stavovima političkih i poslovnih elita o ekologiji, odnosno zaštiti prirode. Kada su posljedice devastacije prirode u posljednje 2-3 godine (uzrokovane najvećim dijelom ekološki bezobzirnom ponašanjima vlasnika kapitala) postale toliko očite da ih se više nije moglo ignorirati, došlo je do preokreta. Iako je još godine 1971. na zahtjev UN skupina znanstvenika iz 56 zemalja

izradila izvještaj kojim se naglašava da će narušavanje prirodne ravnoteže i devastacija prirode ugroziti sposobnost Zemlje da podržava opstanak ljudske civilizacije («Only One Earth – The Care and Maintenance of a Small Planet», Penguin Books Ltd., 1972), to upozorenje nije privuklo pozornost političkih i poslovnih elita, a ni šire javnosti. Ni čuveni Kyoto Protokol usvojen godine 1997. u japanskom gradu Kyoto na sastanku predstavnika 160 zemalja, kojim je ponovno upozoreno na moguće katastrofalne posljedice ekološke devastacije i usprkos preuzetim obvezama svih članica UN da se do godine 2012. smanji emisija stakleničkih plinova na razinu 7% nižu od one iz godine 1990., nije došlo do bitnoga preokreta u zaštiti prirode. Očito su i tada prevagnuli kratkoročni interesi globalnoga kapitala za neometanim gomilanjem profita; G. Bush, predsjednik SAD, zemlje koja je najveći zagađivač atmosfere, odbio je potpisati Kyoto Protokol. Prema mišljenju Bill McKibbena, dramatično je pogoršanje tisućljetne prirodne ravnoteže posljedica moderne materijalističke i utilitarističke filozofije i na njoj zasnovane industrijske civilizacije, koja teži podređivanju prirode neograničenim čovjekovim prohtjevima. A tu je filozofiju bezobzirnog iskorištavanja prirode radi maksimizacije profita potencirala neoliberalna ekonomska doktrina. (Bill McKibben «The End of Nature», Bloomsberg Publishing, London, 2003, str. XII).

Prvi ozbiljniji odjek izazvao je Milenijski izvještaj o stanju ekološkog sustava našega planeta objavljen godine 2005., a izrađen po narudžbi UN u čijoj je izradi sudjelovalo 1.300 znanstvenika iz 90 zemalja («International Panel on Climate Change: The Scientific Basis», Geneva, 2005). U tome se izvještaju ponovno ističe da način na koji suvremena civilizacija iskorištava prirodne resurse, osobito u posljednjih 50 godina, ugrožava opstanak ljudske vrste. Osim tih više puta ponovljenih, argumentiranih i uvjerljivih znanstvenih upozorenja, klimatske i ekološke promjene postale su sve vidljivije i alarmantnije. I tada se, kako se čini, dogodio preokret: ne samo vlade, nego i neke korporacije, počele su mijenjati svoj odnos prema očuvanju prirode. Posebno je zapažena stanovita promjena koja se dogodila, kako se čini, u ekološkoj politici Bijele Kuće. Prema novinskim vijestima predsjednik SAD George Bush zatražio je u svibnju godine 2007. od Agencije za zaštitu okoliša da do kraja godine 2008. pripremi paket mjera, koje bi morale osigurati smanjenje potrošnje fosilnih goriva, a time i smanjenu emisiju stakleničkih plinova. Isto su tako, kako piše Süddeutsche Zeitung (od 30.5.2007), SAD predložile za skup najrazvijenijih industrijskih zemalja G-8 u lipnju ove godine u njemačkome gradu Heiligendammu, da se do svršetka godine 2008. izradi nov međunarodni sporazum o zaštiti prirode, koji bi se odnosio na najveće zagađivače. Iako taj najnoviji američki prijedlog ne prihvaća za razliku od Kyoto Protokola određivanje kvantitativnih ciljeva za smanjenje emisije stakleničkih plinova (što traže ostale članice skupa G-8), on ipak predstavlja značajnu promjenu u odnosu na dosadašnje potpuno ignoriranje Bushove administracije ekoloških promjena. Na summitu skupine G-8 održanom 6. i 7. lipnja o.g. SAD, doduše,

nisu prihvatile njemački prijedlog da se emisija ugljičnoga dioksida do godine 2050. smanji za 50% u odnosu na godinu 1990., ali je predsjednik George Bush pristao na preliminarni dogovor o strategiji borbe protiv klimatskih promjena. Još prije navedene promjene u ekološkoj politici američke vlade, neke su velike američke korporacije počele voditi računa o zaštiti okoliša. Kao takve potrebno je spomenuti financijski koncern Goldman Sachs, koji je godine 2005. usvojio novu poslovnu politiku kojom se zabranjuje kreditiranje projekata koji ne osiguravaju zaštitu okoliša. Također su bitno povećani zajmovi za istraživanje i primjenu alternativnih izvora energije: godine 2006. u razvitak alternativnih izvora energije Goldman Sachs investirao je 1,6 milijardi USD. Osim toga je Goldman Sachs svojim klijentima preporučio striktno pridržavanje ekoloških standarda, a kao primjer svi službeni automobili te korporacije zamijenjeni su kolima na tzv. hibridni pogon, a nova je poslovna zgrada (vrijedna 2 milijarde USD) sagrađena po najvišim ekološkim standardima. (Newsweek, 12.3.2007.). Uskoro su primjer Goldman Sachsa počele slijediti i druge banke, financijske institucije i korporacije kao što su City Bank, J. P. Morgan i Merrill Lynch (koji savjetuje svoje klijente da «ozelene svoje poslovanje»). General Electrics planira povećati sredstva za istraživanje «zelene tehnologije» od 700 milijuna USD u godini 2005. na 1,5 milijardi dolara u godini 2010., a globalni trgovinski gigant Wal-Mart zatražio je od svojih 5.600 supermarketa diljem svijeta da smanje potrošnju energije u tijeku 7 godina za 25%. Navedene promjene u ekološkoj politici nekih najvećih američkih banaka, investicijskih kuća i korporacija navele su Daniela C. Erlyu, profesora na Yale University na možda preuranjeni zaključak da je u posljednje 2-3 godine u korporacijama Amerike pokrenuta ekološka revolucija. (Newsweek, 5.3. 2007.).

Navedeni preokret političkih i poslovnih elita u odnosu prema očuvanju prirode, koji se dogodio kada su ekološka kriza i njezine katastrofalne posljedice postale očito i alarmantne, važan je za razmatranje vjerojatnosti remodeliranja neoliberalne globalizacije. Analogija je relevantna zato što i drugi gorući problem opstanka suvremene civilizacije, a to je rastući jaz između bogatih i siromašnih zemalja i društvenih slojeva, sve više poprima kritične i neodržive razmjere. Kao i u slučaju ekologije, tako se i u slučaju socijalnih posljedica tzv. «divljeg» kapitalizma i neoliberalne globalizacije, mogu očekivati korjenite promjene onoga trenutka, kada postane jasno da rastući ponor između 10%-20% bogatih i superbogatih stanovnika našeg planeta i ostatka čovječanstva postaje neodrživ zbog mogućih socijalnih sukoba širih razmjera. A znakova približavanja tome trenutku, ako se nešto u međuvremenu ne promijeni, ima sve više.

Kao što je više puta naznačeno u ovome tekstu, jedno je od glavnih obilježja današnjega svijeta sve dublji jaz između manjine bogatih i većine siromašnih zemalja (na međunarodnoj razini) i između društvenih slojeva (na nacionalnoj razini). Dugoročno neodrživu globalnu ekonomsku i socijalnu neravnotežu ilustrira

podatak da oko 20% svjetskoga stanovništva, koje živi u tridesetak bogatih zemalja, troši 86% svjetske proizvodnje dobara i usluga. Najbeznadnije je stanje u tzv. «najmanje razvijenim zemljama» (least developed countries), kojih je godine 1972. bilo 27, a sada ih je 49 (od toga 34 u Africi). U Africi, tom najsiromašnijem kontinentu, nekoliko stotina stanovnika živi s manje od 60 centi na dan, a stanovnici 30 bogatih zemalja troše dnevno 20-40 USD. (World Bank «World Development Report, 2000 – 2001: Attacking Poverty», Oxford, 2001). Fenomen koji je posebno zanimljiv jest produbljivanje jaza između bogatih i siromašnih i u mnogim razvijenim zemljama. Glavni ekonomist financijskog koncerna Morgan Stanley, Stephen Roach smatra da je jedan od glavnih problema razvijenih ekonomija to što stalno opada udio rada u raspodjeli nacionalnog dohotka: taj je udio od 56% u godini 2001. pao godine 2006. na povijesno najnižu točku, na manje od 54%. U isto je vrijeme udio korporacijskih profita u nacionalnom dohotku porastao od 10% na 16%. (Newsweek, 5.2.2007.). Na pojavu ubrzane koncentracije bogatstva ukazuju i podaci objavljeni u časopisu Forbes (9.3.2007.). prema kojima je broj milijardera u svijetu povećan od 796 u 2005. na 946 u godini 2006., a što je još važnije, vrijednost njihovoga bogatstva samo je u jednoj godini povećana za 35%. A kako navodi Colin Crouch, direktor Institute of Governance and Public Management pri sveučilištu Warwick, Velika Britanija, razmjeri endemijskog siromaštva u SAD, zemlji koja prednjači u primjeni neoliberalne doktrine, bili su godine 2001. veći od bilo koje druge zapadne zemlje. (Colin Crouch «Postdemokracija – poslovne i političke elite u 21. stoljeću», Izvori, Zagreb, 2007.). Prije spomenuti Stephen Roach (važno je podsjetiti da je on glavni ekonomist velikoga financijskoga koncerna Morgan Stanley) zaključuje da koristi od globalizacije imaju vlasnici kapitala, a ne njihovi zaposlenici. On stoga smatra da rastuća divergencija u raspodjeli dohotka nije održiva, jer ona vodi u sve oštrije i opasnije socijalne tenzije, a rješenje vidi u promjeni raspodjele dohotka u korist rada.

Postoji, dakle, više uvjerljivih razloga za vjerovanje da bi se u dogledno vrijeme mogle očekivati promjene u modelu neoliberalne globalizacije. Osim navedenih razloga, u prilog tezi o jačanju tendencija koje teže mijenjanju neoliberalne ekonomske filozofije i neoliberalne globalizacije govore i ove suvremene pojave:

- a) Jačanje pokreta u SAD za preobrazbu «surovog» kapitalizma u «moralni», «spiritualni», «humani», «društveno odgovoran» kapitalizam. Osnovane su mnoge udruge, institucije i časopisi koji promiču transformaciju korporacijskoga morala korporacija i poslovanja u smislu usklađivanja privatnih i društvenih interesa, sa sve većim brojem korporacija koje prihvaćaju nova pravila korporacijskog ponašanja («Okrugli stol iz Cauxa», «Global Environment Management Institute», «Coalition for Environmentally Responsible Company», zatim časopisi «Business Ethics», «Fast Company», «Green Money Journal»).

- b) Širenje i sve aktivnije djelovanje mnogobrojnih pokreta protiv neoliberalne globalizacije, protiv devastacije prirode, produbljivanja jaza između bogatih i siromašnih, protiv kršenja ljudskih, građanskih, radničkih i etničkih prava. U globalnom širenju i jačanju tih pokreta mnogi vide «drugu potencijalnu svjetsku supersilu» koja bi mogla, kada dostigne kritičnu razinu masovnosti i aktivnosti, osloboditi svijet dominacije međunarodnoga kapitala. Prije spomenuti britanski sociolog Colin Crouch svoju knjigu «Postdemokracija» završava ocjenom da samo masovni porast otpora protiv neoliberalnog globalizma može predstavnike svjetskoga kapitala prisiliti «da prekinu s ropskim radom djece i ostalim oblicima degradacije radne snage, s proizvodnjom zagađenja koje očito uništava zemljinu atmosferu, s rasipničkim korištenjem neobnovljivih prirodnih izvora, s rastućim ekstremnim razlikama između bogatstva i siromaštva unutar kao i između država». (C. Crouch «Postdemokracija», str. 127).
- c) Muhammed Yanus, osnivač Grameen Bank u Bangladešu dobio je godine 2006. Nobelovu nagradu za pokretanje novoga oblika financiranja poljoprivrednika i malih poduzetnika u nerazvijenim zemljama, i to beskamatnim zajmovima. Posljednjih se godina kampanja beskamatnih mikrokredita proširila u mnogim zemljama Trećega svijeta. Procjenjuje se da se dosad oko 50 milijuna osoba koristilo mikrokreditima u ukupnome iznosu od 6 milijardi USD, a cilj je da se u toku narednih deset godina iznos takvih kredita poveća na 300 milijardi USD. (Newsweek, 9.4.2007.).
- d) Linus Torvald, 21-godišnji Finac izradio je godine 1991. novi operativni program za osobna računala nazvan Linux i najavio je besplatno korištenje toga novoga softvera («open source»). Taj se «open source» ubrzo proširio diljem svijeta, postajući simbolom novoga ekonomskoga modela kojemu nisu isključivi cilj privatni interes i zarada. Kina, Japan i Južna Koreja osnovale su godine 2003. tripartitni savez radi uvođenja Linuxa. Poslije su se tom besplatnom softveru priključile Indija i neke druge države, pa danas deseci milijuna softveraša i hakera rade na uvođenju i unapređenju Linuxa promičući tako stvaranje postmodernog, informatičkog društva i pridonoseći mijenjanju postojećega modela neoliberalne globalizacije.
- e) U Tajlandu je godine 2006. promoviran nov razvojni model sa ciljem da se zemlja obrani od negativnih utjecaja globalizacije. Taj model zagovara veći stupanj samodovoljnosti (selfsufficiency), umjerenosti i skromnosti, pa stoga predstavlja filozofiju života i ekonomije suprotne od neoliberalne filozofije konzumerizma (zato ga i zovu «budističkom ekonomijom»). Agencija Ujedinjenih naroda za razvitak (U.N. Development Program, UNDP) smatra da taj novi tajlandski model predstavlja jedan od mogućih odgovora na opasnosti koje donosi neoliberalna globalizacija malim nerazvijenim zemljama (pretjerana ovisnost o međunarodnome tržištu i ka-

pitalu, gubitak ekonomske i političke suverenosti, polarizacija društva na bogatu manjinu i siromašnu većinu, degradacija prirodnoga okoliša itd.). Važnost koju UNDP pridaje tome novome pristupu razvojnoj strategiji malih nerazvijenih zemalja u uvjetima neoliberalne globalizacije očituje se u objavljivanju u siječnju godine 2007. studije pod nazivom «Sufficiency Economy and Human Development», koju su izradili zajednički stručnjaci te agencije i tajlandski ekonomisti.

No, proces preobrazbe neoliberalne globalizacije, usprkos sve snažnijim pritiscima i tendencijama u tome smjeru, bit će vjerojatno veoma težak, složen i konfliktan. Kao što ističe Colin Crouch, transnacionalne su korporacije postale ključne, najmoćnije i najutjecajnije institucije suvremenoga svijeta. (Colin Crouch «Postdemokracija», str. 40-57). Njihova je moć višestruko povećana u posljednjim desetljećima, otkako je globalizacija pretvorila naš planet u jedinstveno tržište, na kojem su velikim dijelom zavladala načela neoliberalne doktrine, tj. najveća moguća liberalizacija, deregulacija, privatizacija, komercijalizacija i konzumerizam. Elite financijskoga kapitala i transnacionalnih korporacija stekle su, ne samo ekonomsku, nego i političku moć: one čine pritisak na vlade u područjima poreznog sustava, radnog prava, ekoloških i drugih propisa, one financiraju izborne kampanje političkih stranaka. Colin Crouch zato pesimistički zaključuje: «Zemlja kojoj trebaju radna mjesta morat će se pokoriti zahtjevima multinacionalnih korporacija». (ibid. str. 44). Ali su posljedice vladavine korporacija, prema C. Crouchu, još dalekosežnije, on kaže: «Multinacionalne korporacije postaju još moćnije kad im vlade dopuste da one preuzmu neke vladine djelatnosti... Osim što dominiraju ekonomijom postaju klasom koja dominira djelovanjem vlade.» (ibid. str. 53). Tome je potrebno dodati sve veću kontrolu masovnih medija koju provode korporacijske elite: Ben Bagdikian, bivši dekan Berkeley School of Journalism, izjavio je godine 2004. da pet najvećih svjetskih medijskih korporacija kontrolira većinu masovnih medija u SAD i u velikome dijelu svijeta (to su: Time Warner, Viacom, Disney, News Corporation i Bertelsmann). Kontrola masovnih medija omogućuje financijskim i korporacijskim elitama da bitno utječu na formiranje javnoga mišljenja i na idejna, kulturna i politička kretanja. Nema nikakve sumnje da će se te elite koristiti svojom velikom financijskom, ekonomskom, medijskom i političkom moći da se suprotstave promjenama neoliberalnoga ekonomskoga modela i postojećega modela globalizacije.

LITERATURA

1. Joseph Stiglitz (2002.) *Globalization and its Discontents*, W.W. Norton & Norton Company, New York
2. Joseph Stiglitz (2006.) *Making Globalization Work*, W.W. Norton & Company, New York
3. UNDP (2003.) *Making Global Trends Work for People*, London and Sterling, Va.
4. Thomas L. Friedman (2005.) *The World is Flat – A Brief History of Globalized World in the Twenty-first Century*, Penguin Books Ltd., London
5. *Only One Earth – The Care and Maintenance of a Small Planet*, (1972.) Penguin Books Ltd.
6. Bill McKibben (2003.) *The End of Nature*, Bloomsberg Publishing, London
7. World Bank (2001.) *World Development Report, 2000-2001: Attacking Poverty*, Oxford
8. Colin Crouch (2007.) *Postdemokracija*, Izvori, Zagreb, 2007; (naslov originala: *Postdemocrazia*, Laterza & Figli S. p.a., Roma, 2003.)
9. *International Panel on Climate Change, 2005: The Scientific Basis*, (2005.) Geneva
10. *World Commission on the Social Dimension of Globalization: Creating Opportunities for All*, (2004.) Geneva
11. Jeffrey D. Sachs (2002.) *Die Ende der Armut: ein oekonomisches Programm fuer eine gerechtere Welt*, Muenchen
12. George Soros (2002.) *George Soros on Globalization*, New York
13. World Bank (1997.) *China 2020: Development Challenges in the New Century*, Wasington D.C.
14. Daniel Lederman, William Maloney and Luis Serven (2003.) *Lessons from NAFTA for Latin America and the Caribbean Countries: A Summary of Research Findings*, World Bank, New York

HOW TO CHANGE THE GLOBALIZATION MODEL ON BEHALF OF THE WHOLE MANKIND AND THE PROGRESS OF HUMAN CIVILIZATION – THE JOSEPH STIGLITZ’S ANALYSIS

Summary

The purpose of this paper is to review the Joseph Stiglitz's views, conclusions and proposals exposed in his most recent book «Making Globalization Work», as well as the discussion upon some essential problems of the neoliberal globalization. The starting point of critical consideration of the current globalization model consists of three J. Stiglitz's premises: a) insufficiency of market mechanism, no matter how much it was the indispensable motivator and regulator of economic processes, especially in relation to social and ecological aspects of development; b) the adjustment of the existing system of international trade and finances to the interests of economically developed and rich countries, as well as international capital; c) unavailability of globalization flows of commodities, capital, services, people and ideas. The existing model of globalization did not solve some vital problems of contemporary civilization such as: a) the problem of gap intensification among rich and poor countries and ranks of society; b) the problem of extreme poverty of one billion of inhabitants of our planet; c) to initiate development of the least developed countries (especially 43 African countries south of Sahara); d) to stop the process of destroying nature with possible disastrous consequences. It is not only that neoliberal globalization did not solve the cited problems, but it deepened them. Thus the J. Stiglitz's proposals for changes or reforms of the existing globalization model deserve full attention. The aim of these proposals is to change the globalization process on behalf of all countries and ranks of society. The measures for the change of aims and rules of globalization should include: the exports alleviation from non-developed countries; the solution of debt problems of the poorest countries; to enable the non-developed countries to exploit by themselves the most from their natural resources and not the foreign corporations; to adapt the international codex on behaviour of transnational corporations, especially in regard to natural environment protection and insurance of elementary labour legislation; to reform and democratize international economic institutions; to integrate into the aims and rules of globalization the necessity of nature protection along with the principles of economic efficiency, social justice and solidarity.

Key words: neoliberal globalization, international trade, economic underdevelopment, poverty reduction, foreign debts, social justice, nature protection, democratism, global legislation.

